

Dragica Čeč

»SRCE VSAKEGA JE TREBA PRIPRAVITI ZA DEJAVNO UDEJANJANJE ZAPOVEDI LJUBEZNI DO BLIŽNJEGA«

Začetki systemske oskrbe
revnih in pomen kulture osebne
dobrodelnosti

Prispevek se bo posvečal spremembam, ki jih je razsvetljenje poskušalo udejanjiti na ravni odnosa do revščine in kulture darovanja. Zato bo glavno os analize predstavljala umestitev novega sistema javne oskrbe revnih v kulturo darovanja, kar predstavlja temeljno razliko od drugih prispevkov, ki so se ukvarjali s spremembami v oskrbi revnih.¹ Zgodnjenovoveška

¹ Gl. Buquoy, Die Armen, str. 37–78. Kühberger, Sedmak, *Aktuelle Tendenzen*. Hahn, Lobner, Sedmak, Armut in Europa, Stekl, *Zucht- und Arbeitshäuser*, Grell, Cunningham, Roeck, *Health care and poor relief*.

družba je bila družba revežev. Čeprav je bila kot skupina prebivalstva neizmerljiva, je v ekstremnih krizah število ljudi, ki si niso mogli zagotoviti osnovnega preživetja, doseglo do 70 % celotne populacije. Že »izmerljiv« obseg revščine, ki je bila v določenem trenutku regulirana prek sistema odgonov, omogoča oceno, da je na robu eksistence živelo 10 % celotnega prebivalstva.²

Kljub številčno velikim zahtevam po oskrbi pa je bila organizacija zgodnjenovoveške socialne oskrbe v veliki meri prepuščena voluntarizmu. Osrednja pozornost omenjenega članka torej ne bo namenjena organizacijskim in praktičnim vidikom delovanja ubožnih inštitutov kot glavnega predmet za proučevanje kulture darovanja, niti ne njihovi nekoliko specifični strukturi in načinu organizacije. V tem novem odnosu med donatorjem in obdarovancem se je z novimi idejnimi tokovi deloma predrugačila tudi vloga posameznika in njegove dobrodelnosti, kar je zlasti veljalo za premožnejše socialne skupine oziroma sloje (zlasti meščanstvo in plemstvo). Zato bo v ospredju proučevanje sredstev komunikacije in komunikacijskih načinov, s katerimi so centralne oblasti motivirale lokalne, predvsem mestne elite, da so sprejele in aktivno sodelovale v novem načinu oskrbe revnih, in nato, kako so te motivirale posameznike, da so poskrbeli za primerne darove. In zlasti, kako so se te prakse navezoval na stare prakse kulture darovanja in na kakšen način so jih poskušale zavestno ali nezavestno spreminjati. Istočasno bo predstavljeno tudi, na kakšne načine si je reformistični vladar prizadeval prepričati »podložnike države« v koristnost svojih reform v »njihovo dobrobit«, saj je pri udejanjanju svojih idej v vsakdanu pogosto naletel na odkrit odpor (zlasti do tistih reform, ki so posegale na področja cerkvenih zadev in osebne lastnine).³ Kot pomembne funkcije socialnih ustanov v mestih se izpostavljajo: pod vplivom ekonomskih zgodovinarjev zlasti funkcije vzdrževanja sezonskih delavcev. S stališča državne politike je politika oskrbe revežev pomenila pomembno funkcijo socialne kontrole in institucijo, ki je zagotavljala sredstva za izvajanje preventivnih ukrepov na področju javnega zdravja prebivalstva, hkrati pa so z ubožnimi prispevki deloma financirali tudi ustanove, namenjene oskrbi revežev, a tudi njihovi prisilni resocializaciji. S pomočjo donacij so vzpostavili finančno podlago za izvajanje določenih ukrepov, povezanih z obvladovanjem in preprečevanjem epidemij.⁴

Prispevek se bo osredotočil na pogoje in načine, s katerimi je bila uvedena največja reforma socialnih ustanov v 18. stoletju – vpeljava ubožnih inštitutov.

2 Jütte, Bettelschube in der Frühen Neuzeit, str. 61. Glavni metodološki zadržek pri tej oceni je, da temelji na seznamih odgnanih ljudi, torej samo tujcev, ki v določenih skupnostih niso imeli pravice do ubožne oskrbe. V javnih ustanovah pa je bilo praviloma vključenih še manj kot 10 % stalno naseljenega prebivalstva.

3 Prim.: Golec, Le tega je uržoh, str. 19–46; Vöelkel, *Glanz und Untergang*, str. 388–389; glej še Dülmen, *Kultur und Alltag*.

4 Prim.: Slack, *Poverty and Policy*. De Munck, Winter, *Gated communities?*

Obravnaval bo vplive te reforme v najbolj južnih habsburških dednih deželah, kjer so se tudi skozi župnijske ubožne inštitute videli učinki idej, ki jih je pustil eden vidnejših čeških razsvetljencev Johann de Longueval grof Buquoy (1741–1803). Četudi njegove ideje niso popolnoma spreminjale sistema ubožne oskrbe in so pred tem o reformah oskrbe revnih razmišljali že mnogi predstavniki merkantilizma in kameralizma, je njegov model vendarle predstavljal prvo javno, birokratizirano in centralizirano oskrbo revnih. Župnijski ubožni inštituti niso bili institucija, ampak zgolj sistem reguliranega, centraliziranega in birokratiziranega zbiranja in razdeljevanja ubožnih prispevkov. Za razliko od predhodnih institucij za oskrbo revnih je v tem sistemu prvič nastal tudi poskus, da bi se s strani države nadzorovano oskrbo revnih razširilo tudi na podeželje. Buquoy je svoje ideje najprej preizkusil na svojih gospodstvih Nove hrady (Gratzen) in Poznja (Rosenberg), model pa se je poskusno uvajal v krajih budweisškega okrožja v mestih Krumau in Budweis (Budějovice). Ko je zasedel mesto dvorne komisije za ubožne zadeve, je za preizkus modela izbral Spodnjo Avstrijo in Dunaj, kmalu pa je cesar s posebnim dekretom 2. junija 1783 zahteval uveljavitev nekoliko dodelanega modela ubožne oskrbe v celotni monarhiji. Čeprav je notranjeavstrijski gubernij zahtevo po ustanovitvi ubožnega inštituta na Kranjskem izdal že septembra 1783,⁵ je začel delovati šele 17. 9. 1786.⁶

Četudi je bila ideja in organizacija ubožnih inštitutov podobna delovanju religioznih ustanov, t. i. laičnih bratovščin, je bilo delovanje tovrstnih ustanov popolnoma v duhu jožefinizma in povezovanja verske in javno-upravne sfere, v kateri so bile cerkvi dodeljene naloge na področju javne varnosti in vzgoje. Tovrstni sistem oskrbe revnih, ki je bil pozneje preimenovan v (župnijske)

5 Tako trdijo starejši slovenski historiografi, ki žal ne navajajo svojih virov. Radics (Radics, *Die Wohltätigkeit*, str. 28 in 30) tudi trdi, da je bila prva okrožnica notranjeavstrijskega gubernija, ki je zahtevala vzpostavitev ubožnih inštitutov, poslana v posamezne dežele že septembra 1783. Po križnem preverjanju podatkov (primer Idrije) pa je najverjetneje ubožni inštitut v Ljubljani začel delovati septembra leta 1786 skladno z noticami v Laibacher Zeitungu, ki so precej ažurne. Ta časopis poroča, da je začel župnijski ubožni inštitut v Ljubljani delovati septembra 1786.

6 Zahtevo po ustanovitvi ubožnega inštituta je v začetku leta 1785 (21. 2.) izdalo ljubljansko okrožje (ZAL, LJU-489, fasc. 46, p. 9–10), verjetno pa skladno z upravno hierarhijo tudi vsa druga okrožja skupnega notranjeavstrijskega gubernija. Prvi župnijski inštitut je bil verjetno tisti v Ljubljani, ki je začel delovati v septembru 1786 s prvo pobirko denarja, uradno obvestilo o začetku delovanja ubožnega inštituta pa je bilo objavljeno tudi v lokalnem časopisu (ZAL, LJU-489, fasc. 46, 26. 9. 1786, 77–87). Ljubljanski meščani so v začetku leta 1785 v lokalnem časopisu izvedeli, da se po monarhiji ustanovljajo bratovščine dejavne ljubezni do bližnjega (Laibacher Zeitung, 10. 2. 1785), jeseni so jim opisali dobrodelnost vojvodinje Marianne, ki je v Celovcu pogostila šestdeset revežev (Laibacher Zeitung, 16. 9. 1785), in tako domačo javnost pripravili na ustanovitev nove institucije, ki je bila odvisna prav od njihove dobrodelnosti (Laibacher Zeitung, 28. 9. 1786). Ustanova je bila ustanovljena 16. 9. 1786 (ZAL, LJU-489, Reg I., fasc. 64, p. 20). Podobne propagande akcije so bile značilne tudi drugod po monarhiji, na Dunaju je leta 1783 ustanovitev fonda spremljal cikel pridig (Buquoy, *Das Buquoyische Armeninstitut*, str. 265). O poznejši ureditvi ubožnih inštitutov brez ozira v 18. stoletje naprej piše Radics, *Die Wohltätigkeit in Gruden, Das soziale Wirken*. V zadnjem času zlasti: Anžič, *Ubožni inštitut*, str. 6–11. Nekaj malega o njih tudi v: Anžič, *Skrb za uboge*, str. 26–34.

ubožne inštitute, je predstavljal začetke veliko bolj centralizirane in birokratsko precej nadzorovane oskrbe revnih, ki so bili klasificirani in nadzorovani. Članek bo posebej izpostavil, kako pomembna je bila propaganda, ki je spremljala ustanovitev tovrstnega sistema nadzorovanega zbiranja in razdeljevanja pomoči. Poleg tega bodo umeščene ideje češkega razsvetljenca v sistem razsvetljske misli in prizadevanj absolutistične monarhije ter predstavitev njihove recepcije v najbolj južnem delu habsburških dednih dežel. Tam je bil namreč največji problem, da so zemljiški gospodje poskrbeli samo za svoje revne uslužbence in ne za vse reveže, ki so jih imeli v svoji soseski.

Četudi avtorji temu vidiku ne posvečajo nobene pozornosti, so bili načini komunikacije, ki je deloma preraščala že v načrtno propagando, ključnega pomena za uveljavitev sistema, saj je bil sistem oskrbe revnih po Buquoyevem modelu popolnoma odvisen od sodelovanja posameznikov in določenih skupnosti, kar dokazuje analiza finančnih dohodkov posameznih socialnih ustanov.

Pri utemeljevanju sistema župnijskih ubožnih inštitutov je bila ključnega pomena propaganda prek različnih tiskanih knjig, brošur in letakov, ki so jih nadzorovali prek cenurnih uradov. Zelo pomembna je bila propaganda, ki so jo širili tudi skozi gledališke igre. Gledališče je v Habsburški monarhiji 18. stoletja, zlasti pod vplivom J. von Sonnenfelsa, veljalo za pomemben element privzganja morale in zato od te tudi zelo nadzorovano. Skozi analizo normativnih in propagandnih tekstov lahko razčlenimo tudi različne geste in prakse dobrodelnosti posameznika in pomenov, ki so jih imeli akti darovanja. Vprašanje, ki se pri tem zastavlja, je tudi, ali so nove organizacijske oblike dolgoročno spreminjale karitativne prakse pobivalstva.

SISTEM REŠEVANJA SOCIALNIH VPRAŠANJ V 18. STOLETJU

Umeščanje idej češkega razsvetljenca Johanna de Longuevala grofa Buquoya v socialno politiko Habsburške monarhije zahteva tudi kratko predstavitev razvoja odnosa do revežev in socialnih ukrepov monarhije. Uveljavljenim mejnikom odnosa do revščine, ki jih je utemeljil izvrsten poznavalec zgodovine revščine Hunecke,⁷ je treba dodati oznako mejnikov politike in teorije revščine, ki jo izvajajo oblasti na različnih ravneh. Deloma njegova delitev predstavlja tudi spremembe v odnosu bogatih do revnih.⁸ O reformah oskrbe revnih, o njihovi koristnosti, ekonomiki ustanov in resocializaciji so razmišljali že prvi merkantilisti in kameralisti. Problem revščine je predstavljal enega od osrednjih vprašanj merkantilistične

7 Hunecke, Überlegungen zur Geschichte der Armut, str. 480–512

8 Prim.: Cavallo, The motivations, str. 51.

družbene teorije. Celoten diskurz pa je bil v 18. stoletju vedno zaznamovan tudi s kriminalizacijo dela revežev in z neizprosnim predstavljanjem dela revežev kot družbi najbolj nevarnega segmenta prebivalstva. Diskurz solidarnosti je bil v 18. stoletju še veliko bolj kot v stoletjih pred tem povezan z diskurzom stigmatizacije, kriminalizacije in odmikanja na rob določenih skupin znotraj obsežnega dela revnega prebivalstva.⁹

Vprašanje oskrbe revnih, torej zagotavljanja preživetja za ekonomsko in delovno nezmožni del prebivalstva, se je od začetka zgodnjega novega veka pojavljalo kot sestavni del vprašanj, s katerimi so se ukvarjali filozofi, politični teoretiki in oblasti in glede na okoliščine enkrat bolj intenzivno mestne, drugič pa državne oblasti. Še v 19. stoletju je nezmožni in javne podpore potreben segment prebivalstva predstavljal klasični trojček socialnih in starostnih skupin: otroke, ostarele in ženske.¹⁰ Tudi načini oziroma družbene zahteve solidarnosti do teh družbenih skupin so bile drugačne. Medtem ko je bila solidarnost do starih predstavljena kot del družinske solidarnosti in odgovornosti mladih do starih, oziroma zahvale delodajalcev za delo, je bila solidarnost do otrok veliko bolj povezana s čustvi usmiljenja do nemočnih. Pri obeh načinih solidarnosti pa je bila v ospredju tudi recipročnost podpore.

S problemom beračev in ravnanja z reveži se je že vse od konca 15. stoletja ukvarjal tudi državni zbor rimsko-nemškega cesarstva.¹¹ Problematike oskrbe revnih v zgodnjem novem veku na noben način ni mogoče enačiti s terminom socialna politika, saj je za slednjo značilna popolna angažiranost države. Kljub temu vprašanje revščine in revežev od začetka zgodnjega novega veka postaja sestavni del zakonodajne dejavnosti monarha in mest.¹² 18. stoletje na polju politike do revežev že sodi v čas t. i. tretje faze odnosa do revščine, v čas, ko so revščino posameznika presojali po njegovi spodobnosti in volji do dela. Politiko do revežev je skozi celotno 18. stoletje zaznamovala na eni strani kriminalizacija in na drugi strani resocializacija revnih z delom.¹³ To je tudi čas, ko so gospodarski teoretiki ugotavljali, da predstavljajo revni neizkoriščen potencial delovne sile. V 18. stoletju je oskrba revnih in delovno nezmožnih ljudi postala

9 Za evropski prostor gl. Jütte, *Poverty and Deviance* in na ravneh reprezentacij še katalog k razstavi: Uerlings, Trauth, Clemens, *Armut*. Za slovenski prostor: Čeč, *Revni*.

10 V leksikonu novega veka se sicer brez posebne razlage pojavljajo kot samostojni pojmi – otroška revščina, revščina v starosti in revščina žensk (prim.: *Lexikon der Neuzeit*). Vsekakor pa drugačne okoliščine spreminjajo socialne skupine, ki so najprej deležne solidarnosti.

11 Stolleis, *Geschichte*; tudi: Stolberg, *Homo Patiens*.

12 Prim.: Ammerer, *Heimat Straße*.

13 Podobne tekste najdemo tudi v brošurah, ki spremljajo ustanovitev župnijskih ubožnih inštitutov: »Ein klarer Beweis: daß jeder Mensch, der gesunde und starke Hände hat, immer wenigstens so viel Arbeit finde, als erfordert wird, sich nothdürftig davon zu erhalten, und daß keiner auf die Versorgung täglicher 4 kr. Dringe werde, wenn er sich nur etwas wenigens mehr, selbst zu verdienen in Stande ist« (*Erste*, str. 39).

pomemben element državne politike tudi pri uvajanju novih institucij, ki naj bi zviševale družbeno blaginjo, oziroma so predstavljale podporo novim oblikam organizirane proizvodnje v duhu merkantilizma.¹⁴ Temelje zaostrene politike monarhije do beračev in javnega beračenja je pod vplivom zgodnjega kameralista Hornicka postavil Karel VI. Do javnega beračenja je bila veliko bolj učinkovita, po drugi strani pa so predstavniki kameralizma posebno pozornost namenili starim ustanovam, namenjenim oskrbi revnih. Zelo pomembno podporo zaostreni politiki pa so predstavljale zadnje velike epidemije, na Dunaju leta 1694 in nato še leta 1713. V tem času se namreč s problemi revežev zelo intenzivno ukvarja tudi dvorna sanitetna komisija, ki je nadzorovala berače, saj ti v času epidemij niso samo nevarni javnemu zdravju, ampak tudi javni morali. Že v leto 1713¹⁵ sodijo prvi poskusi širše regulacije vprašanja revnih. Tako je notranjeavstrijska vlada na zahtevo dvorne pisarne in komore prek svojih svetovalcev sestavila več poročil o oskrbi revnih. Začetki reformnih poskusov s pomočjo posebnih upravnih organov sodijo v 20. leta 18. stoletja, ko se je prek komisij za javno varnost in dobrodelne ustanove začelo načrtno nadzorovati, a tudi urejati področje revščine.

Spremembe na polju socialnih ustanov v 18. stoletju je treba začeti predstavljati s kriznimi ukrepi na začetku stoletja, ki sodijo še v okvir zgodnjenovoveškega reševanja epidemij in njihovih posledic, in se nato pod vplivom zgodnjih merkantilistov in kameralistov razvijejo v sistem načrtnega nadzorovanja in izvajanja socialne oskrbe, ki je z razvojem birokratskega aparata vedno bolj tudi pod njegovim nadzorom. Dodatno spremembo v 18. stoletju predstavlja izredna skrb za ekonomiko dobrodelnosti, ki botruje tudi določanju prioriteten načinov oskrbe. Rojstvo birokratske države v 18. stoletju in njena povezanost s politično, pravno in ekonomsko teorijo v okviru koncepta dobre policije predstavljata tisto prelomnico, ki je lahko v 19. stoletju privedla do rojstva socialne države. Vprašanje urejanja revščine je bilo eno od pomembnih vprašanj, s katerimi so se ukvarjali razsvetljenjski misleci in politični teoretiki. V duhu socialnega discipliniranja je bilo namreč med primarnimi cilji absolutistične države ustvarjanje discipliniranega

14 Državni teoretiki se z odpravljanjem revščine ukvarjajo zelo pogosto skupaj z idejami o uveljavitvi novih načinov proizvodnje, ko se ukvarjajo s populacijskimi teorijami, ko utemeljujejo nove ustanove na področju resocializacije in/ali ko iščejo nove načine samooskrbe revnih.

15 Posebne komisije za nadzorovanje beračev so bile ustanovljene na Dunaju že leta 1666 (Bräuer, »und hat seithero gebetlet«). Gl. tudi posebno brošuro, ki je bila izdana kot informacija o tej komisiji in je bila očitno razdeljena vsem deželam. En primerek namreč hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani: Ausführliche Relation, und Ordnung, wie und was gestalten auf Hochw. Kais. M. ergangenen Befehls, durch einem Commission die Bettler beschreiben, enominiert und auf was Weis die Würdige Arar Versorgt und verpflegt werden. Wien: Bey Leopold Voigt, 1695. Med dunajsko vizitacijo leta 1666 so se morali vsi reveži zglasiti v mestnem špitalu na Schweinmarktu. Tam jih je pričakala komisija, ki so jo sestavljali uradnik spodnjeavstrijske vlade, mestni pravnik, dva doktorja medicine, kirurg, brivec, padar in član. Za delo nezmožnim beračem je komisija razdelila potrdila in značke, druge je odgnala (Bräuer, »und hat seithero gebetlet«, str. 67).

podložnika, ki bo stalno naseljen in ki bo pripravljen delati ter se tako sam preživljati.¹⁶ Zato so kot do podpore upravičene reveže pojmovali zgolj tiste, ki zaradi določene starosti (zlasti ostareli in otroci), bolezni ali invalidnosti niso bili sposobni delati in ki hkrati niso imeli premoženja, da bi se preživeli. Take definicije so se pojavljale v vseh pomembnih kameralističnih delih. Heinrich Gottlob von Justi je v svojem traktatu zapisal, da ni »nič tako pomembno in pravično kot da država poskrbi za tiste uboge in nesrečne ljudi, ki zaradi starosti, bolezni ali nekih telesnih hib ne zmorejo več delati.«¹⁷ O dolžnosti do njih pa pove naslednje: »To dolžnost nam je naložilo splošno človekoljubje.«¹⁸ V tem elementu je pri G. Justiju opazen velik vliv naravnega prava. Opozarja, da so sočutje poznali že skozi zgodovino celotnega človeštva, da pa je posameznik, ki živi v meščanski družbi, še toliko bolj dolžan izpolnjevati to zapoved.¹⁹ Svojo zahtevo utemlji na skupni odgovornosti monarha in skupnosti v zagotavljanju temeljne predpostavke Aristotelovega načina vladanja – dobre policije in zagotavljanja skupnega dobrega. Tovrstna dela pa so vplivala tudi na definicije v vseh pomembnih politično-ekonomskih enciklopedijah (npr. Krünitz).²⁰

Tudi pri Buquoju je čutiti vpliv del G. Justija. Tudi on namreč trdi, da je dolžnost deželnih knezov, da poskrbijo za revne, in vladarjem ne oporeka, da na tem področju država še ni storila ničesar, vendarle pa meni, da so ostale mnoge težave. Kot dokaza neučinkovite javne oskrbe revežev navede tipična kameralistično-razsvetljenska argumenta: berače, ki so se potikali po deželi, in »prave« reveže, ki so ostali brez ubožne oskrbe. Že v prvem odstavku se seveda v humanistični maniri in maniri vseh deželnih knezov zgodnjega novega veka še enkrat obregne ravno nad »odpravo« (*Abstellung*) beračenja. Njegova propaganda je šla še dlje. Trdil je, da če bodo načrtno ustanavljali in širili mrežo župnijskih ubožnih inštitutov, prisilne delavnice in delovne hiše ne bodo več potrebne. Vse nevedne je dodatno poučil, da je delovanje slednjih povezano z ogromnimi finančnimi²¹ sredstvi.²²

16 Glej: Sachße/Tennstedt, *Geschichte der Armenfürsorge*. Feldbauer, *Kinderelend in Wien*.

17 Justi, *Gesammtliche politische*, str. 396.

18 Prav tam.

19 Prav tam.

20 Krünitz, *Oeconomische Encyclopädie*, str. 404.

21 Najbolj načrtno se s problemom slabe ekonomike tovrstnih ustanov ukvarja Justi. Trdi, da te ustanove preveč stanejo: če malo izračunamo, trdi, pride do revnih komaj desetina zanje namenjenega denarja. Za oskrbo revežev je potrebnega veliko osebja: postrežnega osebja in nadzornikov. Za upravo premoženja pa je treba zaposliti še upravitelja in vodjo poslov. Dodatni strošek predstavlja vzdrževanje stavb, ne stavb, ampak velikih palač, zapiše Justi, in pohištva. Da pa bi bilo vse še slabše, so po navadi uslužbenci večinoma tatovi in nepravični gospodarji, ki revne na vse mogoče načine omejujejo in hočejo z njimi obogateti. Večina oskrbovancev pa naj bi sodila med »dnevne tatove« in ne med revne stare ljudi in invalide. Navkljub kritikam pa ohranja mnenje, da morajo v velikih mestih obdržati velike ustanove za revne, saj le tako lahko obvladujejo revščino (Justi, *Gesammtliche politische*, 1768, str. 396–400).

22 Erste, str. 39.

Ideja ubožnega inštituta ni bila povsem nova niti ni rigorozno spreminjala obstoječih praks. V osnovi je temeljila na poskusih organiziranega zbiranja denarja, ki jih je v obliki zaprtih skrinjic, tako imenovanih *Cassa Pauperum*, propagiral že eden prvih avstrijskih merkantilističnih piscev Hornick. Na Dunaju so njegove ideje udeležili že leta 1704. Čeprav so te t. i. *armencasse*, posebne skrinjice, ki so bile namenjene zbiranju prispevkov za oskrbo revnih in nad katerimi naj bi imele nadzor mestne oblasti, poskušali urediti že od začetka 18. stoletja dalje,²³ je Krünitz v svojo nemško ekonomsko enciklopedijo uvrstil nekoliko poznejši model omenjene oskrbe, ki se je uveljavil v nemških deželah. Izvorno gre za sistem javne ubožne oskrbe, ki se uveljavi v protestantskih deželah. Res je, da se je ta druga velika nemška razsvetljenska enciklopedija primarno posvečala Prusiji in je zato avtor v geselski članek o revščini kot vzorčni model uvrstil patent za mesto Głogów v Wroclavskem okraju iz leta 1744, mesta, ki je pozneje po sedemletni vojni kot del Šlezije pripadel Prusiji.

Na pojav župnijskih ubožnih inštitutov so zagotovo imela velik vpliv tudi dela italijanskega učenjaka Lodovica Antonia Muratorija.²⁴ Veliko Muratorijevih idej je prevzel tudi Johann Gottlob von Justi.²⁵ Kot učenec Justija je podobne ideje o vlogi policije v družbi in urejanju javnega življenja zastopal tudi predavatelj policijskih tem na novi dunajski univerzi Joseph von Sonnenfels, v katerega delokrog so spadale tudi ubožne ustanove. Za razliko od obstoječih institucij bi del sredstev za nove javne ustanove zagotovila država in zato bi si prilaščala tudi pravico, da postavlja pravila njihovega delovanja. Reformni poskusi so obenem trčili ob utečeni sistem izkazovanja dobrotelnosti, ki so ga zaznamovali različni skladi, iz katerih so oskrbovali revne. Nekateri so bili last municipalnih oblasti, z drugimi pa so, skladno z določbami oporočnega volila posameznika, ki je v obliki donacije in oporočnega volila namenil denar v dobrodelne namene, praviloma upravljali posebni skrbniki. Po organizacijski strukturi podobni, a s strani ustanovitelja drugačni so bili skladi, ki so jih posamezniki ustanovili že v času svojega življenja. Donator določene glavnice, ki se je oblikovala v sklad (*Stiftung*), je postavljajl pravila njegovega delovanja, absolutistični monarh pa je skladno z doktrino varstva blagostanja skupnosti v okviru svojih pristojnosti zahteval nadzor nad racionalno porabo sredstev in ugotavljal, ali upravitelji sklada sledijo zahtevam ustanovitelja. V času začetka delovanja novega sklada in v času jožefinskih reform so se politični teoretiki že dobrega pol stoletja ukvarjali s problemom, kako spraviti tovrstne privatne fonde pod državni nadzor. Njihovo povezovanje s skrbjo za javno varnost in dobrobit podložnikov (*gute Policey*) pa

23 Weiß, *Geschichte der öffentlichen Anstalten*; Rachholz, *Zur Armenfürsorge*; Schröcker, *Armenpolitik in Österreich*.

24 Lieber, *Lodovico Antonio Muratori*.

25 Gebhardt, *Die Grazer Polizei*, str. 21–24.

kaže na prepletenost obeh polj, na katerih je imela politika poseben interes. V ta namen je bila že leta 1724 ustanovljena posebna dvorna komisija za dobrodelne ustanove in javno varnost, ki je bila leta 1749 preimenovana v komisijo za dobrodelne ustanove (Milde-Stiftungssachen Hof Commission für Krain) in je obstajala do leta 1782, ko je bila reorgaizirana.²⁶

Na področje oskrbe revnih je posegel tudi Jožef II. Kot zagovornik naravnih pravic je menil, da ima vladar različne dolžnosti do svojih podložnikov.²⁷ Izhajajoč iz tega principa, so šla prizadevanja njegovih svetovalcev v smeri, da mora monarh oziroma v njegovem imenu njegovi uradi upravljati z vsemi javnimi ustanovami. Prav zato so se državni teoretiki, pristaši razsvetljenstva, in v prostoru monarhije zlasti kameralisti, ukvarjali z načini, kako kanalizirati posameznikovo dobrodelnost v sistem, nad katerim bi imela centralna oblast popoln nadzor in tudi vpliv, četudi bi bilo upravljanje predano v roke dovolj uglednih prostovoljcev. O funkcionalizaciji posameznih ustanov, ki jo je sicer poskušal izvesti Jožef II., pa vendarle tudi v prestolnicah posameznih dežel težko govorimo. S posameznimi ukrepi so že celotno drugo polovico 18. stoletja poskušali združevati posamezne dobrodelne ustanove z namenom, da bi zmanjšali upravljalne stroške in stroške osebja, zlasti tako, da so začeli odprodajati njihovo premoženje, in da so upravljanje določenih dobrodelnih ustanov dali v zakup določenemu upravitelju, ki je nato skrbel za to, da je ustanova delovala in ekonomično poslovala.

Pri iskanju primerne modela za nadaljevanje reformiranja javne oskrbe revežev v času sovladanja Jožefa II. je pomembno vlogo odigral pravnik in lastnik več gospostev Johann de Longueval grof Buquoy (1741–1803), pristaš kroga čeških študentov, ki so se zbirali okoli katoliškega reformista in pedagoga Karla Heinricha Seibta. Njegov poskus je predstavljal začetek najbolj pomembne reforme oskrbe revnih - ustanovitve ubožnih inštitutov.²⁸ Vendarle pa je treba trditev prve raziskovalke omenjenih inštitutov Buquojeve: » ... da je bila organizacija za javno zbiranje in razdeljevanje pomoči revnim v teh mestih prva tovrstna »ustanova« v srednji Evropi, »²⁹ bistveno omiliti. Ustanovitev ubožnih inštitutov je vsaj sprva ponudila zgolj dovolj učinkovit model javne oskrbe revnih, ki ni bila omejena na neko institucijo in je bila blizu kameralističnim idejam. V primerjavi s prejšnjimi oblikami oskrbe revščine je novi sistem zajel veliko večje število revežev, čeprav so bile podpore zanje relativno majhne.³⁰

26 Valentinitisch, Armenfürsorge im Herzogtum Steiermark, str. 93–114; Weiss, „ ... schlechter als ein Hund verpflogen ...“, str. 175–201; Weiss, Österreichische Hospitäler, str. 217–234.

27 Macartney, *The Habsburg empire*, str. 119.

28 Scheutz, Demand and charitable supply, str. 52–95.

29 Buquoy, Die Armen, str. 257.

30 O obsegu oskrbe revnih glej: Svobodný, Die Spitäler, str. 351–380; Scheutz, Weiss, Die Spitalordnung, str. 299–349.

Ko je leta 1767 po svojem očetu prevzel gospodarjenje na družinskih gospodstvih, je na njih začel preskušati fiziokratske ideje, ki jih je spodbujalo razsvetljenstvo. Njegova rešitev uprave in skrbi za revne se je skrivala v privatni angažiranosti. Temelj njegove oskrbe revnih so predstavljale posebne religiozne bratovščine, ki so jih vodile župnije in katerih člani so se zavezali, da bodo tako prispevali denar za revne kot tudi sodelovali pri precej uradniško zglednem načinu upravljanja z njim. V duhu reformiranja socialne politike, ki je duhovnike predstavljala kot ljudske razsvetljence in zaščitnike revnih, je celoten sistem temeljil na njihovi angažiranosti. Načrt so najprej predstavili petnajstim duhovnikom, ki so službovali na področju gospostva Nove Hrade, ter predstavnikom gospostev na lokalni ravni. Ti naj bi skupaj s prvimi sestavili sezname revežev, ki so imeli v posamezni soseski domicilno pravico. Že leta 1780 se je ta model organizacije ubožne oskrbe razširil v nekaj večjih mest na Češkem. Spremembe so se pričakovano najprej uveljavljale v največjih mestih, po papeževi potrditvi pa se je model začel hitro širiti po monarhiji. Grof Buquoy je nekaj let po uvedbi ubožnih inštitutov na svojih posestvih sprejel sodelovanje pri organizaciji ubožnega inštituta na Dunaju in v Spodnji Avstriji. Imenovan je bil za predsednika *Stiftungoberdirektion* (vrhovne direkcije za dobrodelne ustanove), v katere delokrogu je uvajanje ubožnih inštitutov pomenilo zgolj eno od nalog.³¹ V delokrogu iste komisije je bila namreč tudi skrb za javno zdravstveno oskrbo in preventivo pred epidemijami. Ker se je model izkazal za dovolj uspešnega, in ker je medtem Buquoy že zasedel mesto direktorja dvorne komisije za dobrodelne ustanove, je vladar s posebnim dekretom 2. junija 1783 zahteval uveljavitev modificiranega modela v celotni monarhiji. Kljub začetnemu zagonu je Buquoy domnevno zaradi zdravstvenih težav leta 1787 odstopil z mesta vodje omenjene ustanove.³² Kljub povezavi s polstoletno politiko centralnih oblasti je dvorna komisija z zahtevo po ustanovitvi ubožnih inštitutov bistveno spremenila politiko države do problema revnih.

V delokrog omenjene direkcije so se med bolj pomembne naloge uvrščale: že nekaj desetletij trajajoča prodaja nepremičnin starih dobrodelnih ustanov, nadzor nad ukinjanjem religioznih bratovščin in nad prenosom njihovega premoženja v ubožni in šolski fond. Na neki način lahko trdimo, da je omenjena direkcija zgolj nadaljevala zadolžitve, ki so jih prej opravljale dvorne komisije za dobrodelne ustanove po posameznih dednih deželah, in je sprva delovala precej samostojno, a je dvorna pisarna relativno hitro zahtevala nadzor nad njo. Za Kranjsko velja tudi splošna ugotovitev, ki so jo postavili v najbolj preglednem delu o avstrijski socialni zgodovini, da so ubožni inštituti bolje delovali v premožnejših okoljih kot v revnejših, in da je v slednjih postajalo bolj pogosto tudi javno beraštvo.³³

31 Buquoy, *Die Armen*, str. 266.

32 Walter, *Die Theresianische Staatsreform*, str. 42.

33 Bruckmüller, *Sozialgeschichte*, str. 328.

Ideja župnijskega ubožnega inštituta ni popolnoma spreminjala sistema ubožne oskrbe,³⁴ ampak je v mnogih aspektih zgolj izkoriščala in nadgrajevala že obstoječi sistem oskrbe revnih. A ta model je vendarle predstavljal prvo sistematično javno oskrbo revnih in tudi institucionalizacijo dobrodelnosti. Prvotna ideja ubožnega inštituta ni bila mišljena kot ustanovitev nove posebne ustanove, ustanovitelji so iskali zgolj učinkovit način za zbiranje in razdeljevanje ubožne podpore, saj je bil ustanovitelj proti nalaganju denarja v posebne sklade. Za razliko od drugih sistemov ubožne oskrbe je šlo hkrati za prvi sistem, ki je bil najprej uveden na podežlju in se je šele nato prenesel v velika urbana središča, kjer se je tudi najbolj razširil. V teh je novi absolutistični birokratski aparat posebej poskrbel, da se je reforme začelo izvajati. Problem pri njegovi implementaciji v večja urbana okolja je bil zlasti v tem, da je bil tak model lahko uspešen v zaprtih gospodstvih, kjer so se prebivalci ukvarjali zlasti z gozdarstvom in obdelovanjem polj, in kjer se niso mogle pojaviti drugačne krize (ekonomske in eksistenčne), kot so jih že bili navajeni. Zlasti pa je bila za uspeh zaslužna neprestana kontrola nad številom revnih in razdeljevanjem miloščine.³⁵

Oskrba s strani novoustanovljene ustanove je bila skladno s kameralistično doktrino o revščini namenjena zlasti dvema vrstama revnih oziroma potrebnih javne pomoči: tistim, ki so bili zaradi starosti ali določenih telesnih defektov popolnoma nesposobni delati, in tistim, ki so zgolj začasno potrebovali pomoč. Med slednje so prištevali bolne in osirotele otroke, pa tudi otroke revežev in ostarelih staršev.³⁶

Zagotovo predstavljajo župnijski ubožni inštituti v jožefinizmu tipično povezavo med cerkvijo in državo. Prav tako jih lahko upravičeno označimo kot nosilce javne oskrbe in kot socialno politiko pred izdajo socialnih zakonov.³⁷

SPREMEMBE OSEBNE DOBRODELNOSTI?

Poleg sprememb v sami organizaciji oskrbe revnih, v kateri se je kazala nova vloga države, je pomembno tudi vprašanje, ki se postavlja pri uvajanju novih načinov oskrbe revnih, in sicer, ali tovrstne ustanove zahtevajo spreminjanje kulture posameznikove dobrodelnosti. Po drugi strani pa se odpira vprašanje posameznikovega odnosa do revščine, kar so omenjena društva poskušala spremeniti. Teza J. Starobinskija, da je razsvetljenska dobrodelnost stremela k samoizpolnitvi preko svojih dejanj, in ni več po srednjeveški karitativni

34 Prim.: Scheutz, Demand and charitable supply, str. 52–95.

35 Stekl, *Zucht- und Arbeitshäuser*, str. 37.

36 Erste, str. 20.

37 Scheutz, Demand and charitable supply, str. 52–95; Veits Falk, Armut, str. 106–107.

miselnosti iskala trenutne rešitve oziroma odkupnine za grehe v družbenem okolju Habsburške monarhije, še ne velja. Propaganda ob ustanavljanju župnijskih ubožnih inštitutov jasno kaže na prepletanje starih vzorcev kulture darovanja, ki je na ravni mentalitet še zelo navezana na staro religiozno pogojeno dobrodelnost, a je opazno tudi uvajanje novih, razsvetljenskih in na naravnem pravu temelječih načinov darovanja, kjer je dobrodelnost družbena odgovornost posameznika. Temeljne zahteve po osnovnih pravicah posameznika pa določi že ameriška ustava.³⁸ Dvojnost dolžnosti do revežev izredno zgovorno pokaže pisec ekonomske enciklopedije Krünitz, ki politično teorijo na polju vprašanja revščine predstavi kot dolžnost dveh: podpora revnih je tako dolžnost najvišjih oblasti kot tudi državnih podložnikov. Omenjeni avtor dodaja, da sta tako pomembna kot oba druga že stara krščanska imperativa: ljubezen do bližnjega in vera.³⁹

Buquoy je koristnost ustanove argumentiral z okoliščinami, ki so predstavljale znane probleme ali znane družbene obveznosti posameznika glede na njegov družbeni položaj. Utemeljeval jih je s hudo lakoto, ki je prizadela češke dežele v letu 1770/71. Nadaljeval je z dvema dolžnostma, ki ju je nalagala država: z dolžnostjo zemljiških gospodov, da skrbijo za odpuščene in invalidne vojake, ter z dolžnostjo odprave javnega prosjačenja.

V uvodu prve novice o ustanovitvi bratovščine dejavne ljubezni do bližnjega⁴⁰ kot predhodnice župnijskih ubožnih inštitutov leta 1778 so ustanovitelji zelo velik poudarek posvetili do določene meje vendarle ritualiziranim sredstvom komunikacije. Zahtevali so, da se inštitut umesti slovesno, in opozorili na tri okoliščine, ki so bile ključne za delovanje omenjene institucije. V navodilih je bilo zapisano, da naj se najprej dobro presodi, ali je inštitut potreben, nadalje je treba o njegovem delovanju in njegovih namenih »podučiti« vse, ki bodo sodelovali pri slovesnosti ob začetku zbiranja darov. Tretje »zlato« pravilo pa je nalagalo, da so vse avtoritete, ki se jih vpelje v vodenje inštituta, enakovredne pri odločitvah o njegovem upravljanju, da ne bi tako prihajalo do nepotrebnih konfliktov.⁴¹ V pregledih delovanja župnijskih ubožnih inštitutov je včasih preveč površno postavljena tudi trditev, da so za ubožne inštitute skrbeli zlasti duhovniki. Pomembne razlike so nastajale med mestnimi in podeželskimi okolji, v slednjih je bila zagotovo vloga duhovnika velika, medtem ko so v mestih pomembno vlogo igrali ubožni očetje, torej prostovoljci iz vrst meščanstva. V mestih so razsvetljenske ideje podpirali tudi uradniki in na novo izšolani učitelji.

38 Riis, Montesquieus Programm für den Wohlfahrtsstaat, str. 688–699; Bräuer, *Kinderbettel und Bettelkinder*.

39 Krünitz, *Oeconomische Encyclopädie*, str. 404.

40 V prvotni ideji je bratovščina slonela na cerkveni organizaciji, saj so bili najprej na gospostvo poklicani duhovniki, katerih glavna skrb je bila skrb za revne (*Erste*, str. 4–5).

41 *Erste*, str. 4.

Čeprav je absolutistična monarhija poskušala pridobiti nadzor nad ubožnimi ustanovami, je hkrati spodbujala stare individualne prakse darovanja in jih je le v določenih aspektih podrejala nadzoru in potrebam novih sistemov. Novi sistem oskrbe revnih je bil odvisen od stalnega pritoka denarja v ubožne blagajne. Zagovorniki sistema so sledili predvsem ekonomskemu principu, torej, da ravno stalnost dohodkov zagotavlja stabilnost sklada in posledično tudi učinkovitost sistema. Za razliko od prejšnjega sistema prisilnega darovanja so utemeljitelji župnijskih ubožnih inštitutov predvsem spodbujali neprisiljeno dobrodelnost. Zato so bili snovalci ideje proti starim načinom spodbujanja dobrodelnosti s posebnimi patenti.⁴² Njihova sredstva pa so se zlasti osredotočala na iskanje primernih sredstev komunikacije s tistimi, ki so jih v svojem sistemu nujno potrebovali. Zato so bila poročila o delovanju ubožnih inštitutov polna hvale in visokoletečih besed v baročni maniri. Sistem je namreč zahteval sodelovanje posameznika - meščana, katerega prispevki so postajali del njegovega koda obnašanja. V drugem poročilu je celo trdil, da bodo reveži počaščeni, če bodo ugledni posamezniki zbirali denar zanje. V obeh brošurah o delovanju ubožnih inštitutov zastopa avtor stališče, da je ključ do uspeha omenjene organizacije ravno v tem, da se načrtno skrbi za promocijo ubožnega inštituta.⁴³

Tudi zagotavljanje sredstev je v mnogih aspektih ostalo povezano s starim načinom dobrodelnosti: organiziranimi tedenskimi nabirkami denarja⁴⁴ ter z opominjanjem na dobrodelnost s pomočjo posebnih skrinjic, ki so bile nameščene v cerkvah, in posebnim volilom na določene praznike oziroma oporočnim volilom. Da so se ohranjale stare prakse darovanja, dokazuje tudi zadnji del druge brošure. V njej so namreč zapisali imena in višine različnih posebnih volil. Omenjeni zapisi so služili predvsem kot propaganda osebne dobrodelnosti. Imperativ osebne dobrodelnosti predstavlja eno od rdečih niti celotnega teksta in se zagotovo deloma povezuje tudi z zgodnjenovoveškimi odredbami za zbiranje darov. Osebna dobrodelnost se v omenjenih tekstih že predstavlja tudi kot dolžnost skupnosti in oblasti. Pisci posebej izpostavijo potrebo, da pri oskrbi revnih sodeluje tudi lokalna oblast, ki naj vedno javno razglasi, koliko denarja je kdo daroval. Pisci teh priročnikov so namreč zastopali stališče, da je molk o donatorjih škodljiv za delovanje omenjene institucije. Prav tako so menili, da ljudi ne smejo prisiliti k dajanju darov, a so hkrati opozarjali na moralno zapoved oskrbe revnih.⁴⁵ Idejna zasnova je bila utemeljena na osebnem stiku in lastni

42 V ta okvir sodijo različni t. i. instrumenti oskrbe revnih (prim. *Lexikon der Neuzeit*) tako patenti o loteriji ali postnem mesnem davku, s katerim so polnili blagajno, ki je bila namenjena ubožni oskrbi. V isti okvir lahko uvrstimo tudi posebne nabirke na javnih mestih (trgih, znamenjih, cerkvah, uradih in ob določenih dneh) za različne institucije, ki so jih vzdrževali z ubožnimi prispevki.

43 *Zweyte*, str. 53–58.

44 Kreatorji so razmišljali tudi o mesečnih pobirkah (*Zweyte*, str. 13).

45 *Erste*, str. 46–56.

angažiranosti posameznika, glavni cilj ni bilo več vzbujanje sočutnosti, ampak dolžnosti za pomoč sočloveku.⁴⁶ V nasprotju z interesi države, ki je pozneje prevzela idejo župnijskih ubožnih inštitutov, se Spatziererju ni zdelo smiselno, da bi omejeval posameznike in jim predpisoval načine, kako naj izražajo svojo karitativno dejavnost. Kljub temu pa je razvil celo vrsto argumentov, s katerimi je spodbujal posameznikovo dobrodelnost.

Čeprav je teologija dobra dela v katoliških okoljih še vedno povezovala s prednostmi, ki so jih tovrstna dela prinašala za zveličanje posameznika, se izkazovanje osebne dobrodelnosti v 18. stoletju v obeh precej religiozno konotiranih tekstih »novic o ustanovitvi inštituta« ni opiralo zgolj na prednosti v onstranstvu, ki so jih prinašala dobra dela. Skladno z doktrino naravnega prava je vsaj v propagandnih tekstih družbena odgovornost do revnih in prispevanja sredstev za njihovo oskrbo postajala tudi posameznikova dolžnost. Izražanje dobrodelnosti je postajalo imperativ pričakovanega vedenja in obnašanja meščanov, ki so nekaj posedovali, in je bilo zato povezano tudi z manirami in imperativom obnašanja višjih in srednjih slojev prebivalstva. Plemič in meščan, ki si je v družbi pridobil določen ugled, je moral javno izkazovati dobrodelnost. Še več, za svojo dobrodelnost je moral pridobiti javno priznanje. Po drugi strani pa so avtorji na različnih mestih v duhu fiziokratskih načel vedno znova poudarjali, da je tudi javna oblast dolžna poskrbeti za revne, saj se »nesrečam« ni mogoče izogniti. Strah pred ekonomskimi in socialnimi posledicami kriz je bil v družbi še vedno tako prisoten, da je predstavljal pomemben element motivacije posameznika.

Celotna ideja organizacije ubožnih inštitutov pa je kljub prodiranju naravnega prava še vedno v marsikaterem propagandnem elementu slonela na religioznih temeljih. V propagandnih brošurah so večkrat poudarili, da so meščani poklicani, da opravijo tedenske ali mesečne nabirke denarja s spodbudo, da *»nudijo všečno službo, da izpolnjujejo zahtevo po ljubezni do bližnjega, ki je vedno pri Bogu poplačana.«*⁴⁷ Prav poudarku na religioznost so avtorji druge »novice« o delovanju ubožnega inštituta na Češkem namenili posebno poglavje. *»Ljubezen do bližnjega bo in mora biti edini, trajni in popolnoma varni vir, na katerem sloni varnost omenjenega fonda.«*⁴⁸ Že prvo brošuro, ki je utemeljevala model, je spremljalo svetopisemsko posvetilo iz knjige pregovorov:

»Kdor daje revnemu, ne bo trpel pomanjkanja, //kdor pa si zapira oči pred njim, //bo obsut s kletvami«

(Knjiga pregovorov, 28, 27).⁴⁹

⁴⁶ Zweyte, str. 13.

⁴⁷ Zweyte, str. 15.

⁴⁸ Zweyte, str. 56.

⁴⁹ V koroškem ediktu so karitativno dejavnost utemeljevali zlasti na novi zavezi in poudarjali prednosti, ki čakajo posameznika v posmrtnem življenju (Matej, 25, 34–40), 1 Jan, 3, 10. 14 in bonitete, ki se

Za spodbujanje darov se tudi drugo poročilo o uveljavitvi ubožnih inštitutov konča s citatom iz Matejevega evangelija 6, 2 in 3 ter zgledom sv. Avgušтина.

V obeh obširnih tekstih, ki sta spremljala ustanovitev ubožnih inštitutov, je bila izpostavljena zlasti osebna dobrodelnost. V propagandnih brošurah se je ideja kontinuirane osebne dobrodelnosti utrdila zlasti ob zadovoljstvu posameznika, ki je temeljilo predvsem na predpostavki krščanskega karitasa. Ta je izhajala iz izpolnjevanja božje zapovedi in hkrati v pričakovanju zaslug v prihodnosti in v onstranstvu.⁵⁰ Opisi dejanj posameznikov, ki so sloneli na dobrih delih in katoliškem imperativu ljubezni do bližnjega, so si v omenjenih tekstih sledili eden za drugim. Med izstopajočimi dejanji je bilo ravnanje grofa Fünfkirchna, ki je podrl običajne norme in vedenje v družbi in se skupaj z drugimi meščani, ki so prostovoljno opravljali to službo, odpravil na prvo nabirko za reveže. Opis dogodka pa se konča z baročnim opisom, da je njegovo »dejanje spodbudilo celo okrožje, da se je ogrelo za omenjeni projekt«.⁵¹

Kljub izrazitemu naslanjanju na krščansko-religiozna načela je že na samem začetku prvega propagandnega teksta o Buquoyevem ubožnem inštitutu posebej opazen tudi vpliv racionalizma in naravnega prava, saj dolžnost skrbi za sočloveka najprej predstavi tudi kot naravni zakon, ki še ni ločen od religiozne morale: *»Zakon narave in zapoved vere povezujeta vsakega člana države, da preostale člane, ki so zaradi nesrečnih okoliščin, Božje volje, ali na kakršenkoli drug način zapadli v revščino, človekoljubno podpirajo in jim omogočijo vsaj najpotrebnejše za preživetje.«*⁵²

SREDSTVA KOMUNIKACIJE IN PROPAGANDA OB USTANOVITVI UBOŽNIH INŠTITUTOV

Vse reformne poskuse je spremljala tudi močna državna propaganda, ki je spodbujala uvajanje novih ustanov za reveže. Ustanovitev omenjenih ubožnih inštitutov po monarhiji je bila že od samega začetka načrtna in dobro podprta z različnimi propagandnimi prijemi. Ko so se ubožni inštituti uveljavljali na današnjem slovenskem prostoru in v Trstu, so bile verske bratovščine že odpravljene, a prav ravnanja ob ustanovitvi društev v tem prostoru kažejo, da je imela osnovna ideja povezovanja religiozne in posvetne sfere še vedno veliko vlogo pri ustanavljanju in utemeljevanju njihovega delovanja in zlasti pri prepričevanju posameznika o njegovi vlogi v tem sistemu. Prigovarjanje in

izražajo v darovih usmiljenja (1 Jan, 3, 16. 17) (Cigoi, *Das soziale Wirken*, str. 153).

⁵⁰ *Erste*, str. 40.

⁵¹ *Zweyte*, str. 33.

⁵² *Erste*, str. 3.

propaganda za karitativna dela sta potekala v javni in religiozni sferi, zlasti prek literature, gledališča, promocije v časopisju in pridig.

Ker so bile jožefinske reforme skrbno načrtovan in centralno voden projekt, to seveda ne preseneča in L. Bodi popolnoma utemeljeno postavi trditev, da se je monarhija dobro zavedala pomena literature za ustvarjanje in usmerjanje javnega mnenja.⁵³ Svoje vloge se je monarhija zavedala tudi pri uvajanju in delovanju ubožnih inštitutov. Pri ustvarjanju javnega mnenja je svojo vlogo najprej udejanjala preko cenzurnih uradov, ki so nadzorovali izdajanje knjig. Propagandno moč tiska pri implementaciji novih idej je na Češkem dobro izkoriščal že grof Buquoy. Sem sodi tudi izdaja obeh brošur, najprej leta 1780 izdaja prve vesti o ustanovitvi ubožnega inštituta in nato leta 1782 še izdaja druge brošure, ki se ukvarja z različnimi problemi in zadržki pri ustanavljanju tovrstnih ustanov. Prav na to področje moramo umestiti tiskane in vezane tekste obeh novic o ustanovitvi bratovščine dejavne ljubezni do bližnjega izpod peresa upravitelja župnijskih ubožnih inštitutov na Buqujevih posestvih B. J. Spatziererja.⁵⁴ Baročno visokoletečih stavkov v obeh brošurah seveda ne manjka, in sicer v maniri, da: *»... vsem pravam revežem vsaj nekoliko omili njihovo žalosti polno življenje in usmiljenja vredne okoliščine, jim priskrbi potrebno oskrbo, stoji ob strani bližnjemu ob njegovi stiski, ki ga obide, in na splošno pripravi srce posameznika za dejavno izvrševanje ljubezni do bližnjega.«* Tekst obeh »novic«, zajetnih poročil o uvajanju ubožnih inštitutov, je krasila argumentacijska spretnost, ki je nadvse učinkovito delovala na bralce. Propagandno didaktični prijemi, ki so bili značilni za fiziokratizem, so se mešali s slavnimi govori, ki so opominjali na religiozne prednosti, ki jih prinaša skrb za revne.⁵⁵ Propaganda pa ni bila prepuščena sicer dobro discipliniranemu birokratskemu aparatu, temveč so za vse poskrbeli zagovorniki reform na dvoru. Dvorni dekret, izdan 16. decembra 1780, je zahteval, da se prvo »uradno« poročilo o delovanju ubožnih ustanov, ki je vsebovalo tudi izčrpen opis strukture, načina vodenja in razdeljevanja pomoči, razdeli vsem zemljiškim gospodam in mestom v Spodnji Avstriji z namenom, da se v naslednjem trimesečju spodbudi ustanavljanje podobnih ubožnih inštitutov po tej deželi.⁵⁶ Te je z različnimi propagandnimi sredstvi poskušala še dodatno spodbujati, pomembnost propagande pa je najti že v prvih poročilih: *»Na ta način se bo skupnost prepričala in vsi si bodo enotni, da je treba vsakega predhodno razumljivo podučiti o namenih društva, gospode duhovnike o celotni zadevi, vsakemu in vsem prebivalcem pa je potrebno s prižnice seznaniti, na prepričljiv način jih je treba z dobro izdelano pridigo, ki seže do človeškega srca, vnemati za*

53 Bodi, *Tauwetter in Wien*, str. 43.

54 Buquoy, *Die Armen*, str. 259.

55 *Zweyte*, str. 35.

56 *Zweyte*, str. 33–34.

izvajanje zahteve po ljubezni do bližnjega, kot glavno dolžnost krščanske vere.«⁵⁷ Kot pomemben element prepričevanja pa je bila uporabljena tudi samohvala.

Oba precej zajetna teksta so v obliki brošur razdelili tudi po drugih deželah in sta bila na voljo tudi kranjskim uradnikom. Pred uvedbo ubožnih inštitutov v italijanskih delih monarhije so jo prevedli tudi v italijanski jezik.⁵⁸ V Trstu so za potrebe javnosti in potencialnih darovalcev natisnili tudi patent, ki je uvažal omenjeni inštitut.⁵⁹ Tovrstna dejanja niso bila nič nenavadnega, saj je združena dvorna pisarna že 2. aprila 1784 zahtevala, da se jo seznani z vsemi dejavnostmi na polju dobrodelnih ustanov na Dunaju in v Spodnji Avstriji, z namenom, da se po podobnih principih uredi ubožna oskrba tudi v drugih dednih deželah.⁶⁰ Jožef II. je leta 1783 ukinil verske bratovščine in njihovo premoženje razdelil med ubožni in šolski fond. Njegovim reformam pa se je do določene mere morala prilagoditi tudi propaganda ubožnih inštitutov.

Drugo področje javnega življenja in prostočasnih aktivnosti, s katerimi je država posredovala nove kulturne vzorce, propagirala svoje cilje in zagotavljala uresničevanje svojih novih idej, je bilo gledališče. Že Joseph von Sonnenfels je vneto zastopal stališče, da mora gledališče služiti kot sredstvo za privzgojo moralnosti. Da omenjene ideje niso ostale samo črka na papirju, dokazuje prav propaganda ob ustanavljanju ubožnih inštitutov. Tudi v Ljubljani so pomembno sredstvo promocije predstavljale gledališke predstave. Zapisi v kranjskem časopisu potrjujejo, da so avtorji člankov dobro poznali utilitaristične ideje, ki jih je z gledališčem povezoval Joseph von Sonnenfels, in ki je v svoje najbolj odmevno delo *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*, ki pravzaprav predstavlja učbenik za nov, izobraženi sloj cesarskih uradnikov, zapisal, da naj bo gledališče »šola moralnosti« in da naj se zato pazi, kakšne predstave se v njem igra. Zato je tudi poročevalec v *Laibacher Zeitungu* propagandno igro rezervistov Thurnovega polka velikopotezno označil kot plemenito zabavo (*edle Unterhaltung*), naslednja označba pa je bila še celo bliže Sonnenfelsovim. Dodal je namreč, da je lahko »oder tudi učitelj pristne moralnosti« (*doch Bühne die Lehrmeisterin ächter Moralität*) in »pribežališče nesrečnih ljudi« (*Zufluchtsort der unglücklichen Menschen*), s čimer je poudaril povezanost te oblike meščanske zabave z izkazovanjem solidarnosti. In temu načelu so vestno sledili tudi na Kranjskem. Vojaki Thurnovega polka, ki so bili nastanjeni v ljubljanski vojašnici, so namreč pripravili dve dramski uprizoritvi. Prva predstava v dveh dejanjih je nosila naslov *Namen ubožnega inštituta*, druga

57 *Zweyte*, str. 33–34.

58 *Esatto ragguaglio dell'istituto dei poveri eretto nel 1779 nelle terre del signor Conte di Buquoy in Boemia.* – Vienna, 1784.

59 Istruzioni per i signori curati, padri de'poveri, e computisti impiegati nell'Istituto della Unione per Amore del Prossimo. Trieste: dalla ces. reg. privilegiata stamperia governiale, Vienna 1785.

60 Walter, *Die österreichische Zentralverwaltung*, str. 41.

pa je bila tragedija v petih dejanjih *Grof Wallenstein*. Gledališčniki so morali v smislu jožefinskih idej moralno vzgajati gledalce, a hkrati so iskali načine, kako jim ponuditi dovolj poceni zabavo.⁶¹ Četudi moramo izjemno pogosta poročila o gledaliških predstavah jemati z veliko mero zadržanosti, je poročevalec poročal, da je bilo stanovsko gledališče (Theater) polno in da so bili obiskovalci s predstavo zadovoljni. Vstopnina od obeh je bila namenjena ubožnemu inštitutu oziroma revežem, ki jih je poročevalec poimenoval kar nesrečniki in ubogi. Karitativno noto prireditve so zagovorniki izkoristili za blatenje nasprotnikov kot ljudi brez vsakega občutka človečnosti. Obe predstavi so odigrali zelo spodobno (*mit viel Anstand*) in v splošno zadovoljstvo obiskovalcev.

Takšni praksi naj bi sledila tudi gledališka skupina Johanna Friedla, ki je igrala igro »Armeninstitut«. Najprej je bila uprizorjena v Trstu, nato pa v Ljubljani in Gradcu. Bila je delo bivšega igralca in v tem času cenzurnega aktuarja v Linzu Antonija Cremerija, trdi Ludvik,⁶² čeprav je v nemškem prostoru najti tudi drugo igro avtorja Fr. L. Schmidela z naslovom »*Zweck des Armeninstituts*«. ⁶³ Prav njegova gledališka skupina je »pogorelcem« v Kranju in Šiški odstopila dobiček ene od svojih predstav.⁶⁴ Avtor časopisne notice je bil sicer mnenja, da mu tega ne bi bilo treba storiti za lastno promocijo, s čimer opozarja na svojo veliko stopnjo izkazovanja solidarnosti. Omenjene benefične predstave so po mnenju Ludvika pogosto služile kot sredstvo samopromocije skupin, kar je še bolj značilno za druge predstave, ki so spodbujale delovanje ubožnih inštitutov in so gostile v Ljubljani. Ob odhodu novičar opozarja bralce tudi, da je imela gledališka skupina v Celovcu že zagotovljeno enterprizo⁶⁵: »*Friedel je odšel v Celovec, kjer bo igral vso zimo, in spremljal ga je blagoslov vseh prijateljev človeštva, ker je s svojimi znatnimi prispevki, ki jih je podaril tukajšnji ubožni ustanovi, zapustil neizbrisan spomin*«. ⁶⁶ Po mnenju Ludvika je bila igra tipična meščanska igra: njegova predstava o ubožnem inštitutu je sodila v »ganljivi« meščanski žanr prehodnega tipa, umeščenega med solzavost

61 Ludvik, Nemško gledališče, str. 119.

62 Prav tam.

63 O načrtnosti izvajanja omenjene igre in o pomenu tiskane verzije pričajo kar dve verziji dela, ki sta bili tiskani na Dunaju pri založbi Mößle v letu 1787 in 1789.

64 Imaginarij požara je namreč sodil še v drugi spekter potrebnosti: šlo je za enega tipičnih podob krize. Nevarnost pa je bila že zaradi zelo strnjene gradnje hiš v mestih zelo velika. V zgodnjem novem veku je bilo v mestnih kronikah predstavljanje lakote, dragin, požarov, vojn, poplav in za današnje pojmovanje velikega števila potresov in velikih epidemij s stališča vpliva na posameznika, ugotavlja Riegg, stalni spremljevalec revnih ljudi, saj so naravne katastrofe revnemu delu prebivalstva (Riegg, Brandkatastrophen, str. 134). Omenjeni avtor zastopa tudi stališče, da je bila solidarnost v času katastrof pomembna tudi za vzpostavljanje in obnavljanje mestne identitete (Riegg, Brandkatastrophen, str. 134), saj se je katastrofe dojemalo tudi kot sesutje družbenega reda, dogodek apokaliptične razsežnosti in stanje kaosa (Behringer, Die Krise, str. 53–156).

65 Ludvik, Nemško gledališče, str. 115.

66 Laibacher Zeitung, 2. 10. 1786.

družinske drame in meščanske veseloigre.⁶⁷ Ohranjena predloga igre pa dokazuje, da se je tridejanka osredotočala okoli pojavnih oblik osebne dobrodelnosti in recipročnosti darovanja ter družbeni solidarnosti, ki je skoraj že preraščala v družbeno odgovornost. Poleg klasičnih oblik solidarnosti do tipičnih predstavnikov revščine so bile med tematikami, ki so bile predstavljene v igri, izpostavljene tudi težave mladih pri doseganju življenjskih ciljev in pomen solidarnosti v takšnih trenutkih.⁶⁸ Ta prizor je tipičen element solidarnosti znotraj določene družbene skupine. Avtor članka v *Laibacher Zeitung* ob opisu predstave tako kot mnogi avtorji v tem času ni varčeval z visokoletječimi baročnimi vzkliki. Zapisal je, da mu je žal, da bodo Ljubljancani izgubili tega »s plemenitostjo navdahnjenega človeka«.⁶⁹ Skratka, igra in poročilo o njej sta spodbujala čustva, ki so bila ključna pri zbiranju sredstev za nove ubožne ustanove.

Enako pomembno sredstvo komunikacije je v 18. stoletju že predstavljalo tudi časopisje, ki je hkrati ustvarjalo in povezovalo intelektualno skupnost 18. stoletja. Promocija karitativne dejavnosti je bila pomemben element komunikacije, prek katere je oblast poskušala implementirati svoje reforme in ideje. To je zagotovo veljalo tudi za javno sfero v obrobni dedni deželi, kot je bila Kranjska, pa tudi v Trstu. V obe omenjeni okolji so bile tako dostavljene kot prevedene propagandne brošure (in verjetno tudi nižje po upravni hierarhiji), čeprav so viri o tem izgubljeni.

Novice v *Laibacher Zeitung* niso bile namenjene zgolj lokalnim uradnikom, ampak zlasti prebivalcem mest, ki so znali brati, in tako so lahko bralci v letu 1787 prebrali o »dobrodelnem gospodu nasproti revnim«, blagorodnem gospodu Josephu von Pfeilheimu, ki je celovškemu magistratu zapustil 50.000 goldinarjev kot glavnico, iz katere naj bi se vsako leto vse obresti razdelile med revne.⁷⁰ Novica je sledila maniram pisanja, ki jih prinaša že »državni« novičar »*Provinzialnachrichten aus den k. k. Staaten und Erbländern. Verordnung Polizey- Handels- Kunst- Erwerb- und Autonomie- auch gelehrte Nachrichten enthaltend*«, v katerem je objavljeno vse, kar je bilo pomembno za razsvetljenski način razmišljanja: od »javne« razglasitve patentov prek koristnih gospodarskih napotkov pa do osebne dobrodelnosti in ustanavljanja novih razsvetljenskih ustanov. Novice v državnem novičarju so napisane v podobni maniri kot tiste v *Laibacher Zeitungu*: pomembno je bilo, da se poroča o velikih dotacijah posameznikov v dobrodelne namene. Takšne novice niso nastopale samo v funkciji ohranjanja socialnega prestiža posameznika in rodbine, ampak zlasti kot nujni motivator

67 Ludvik, Nemško gledališče, str. 115.

68 Cremeri, Benedict-Dominic-Anton, *Das Armeninstitut*, ein Gelegenheitsstück in 3. Aufz., Wien, 1785. *Das Armeninstitut*, ein Gelegenheitsstück in 3 Aufz.

69 *Laibacher Zeitung*, 2. 10. 1786.

70 *Laibacher Zeitung*, 22. 2. 1787.

spodbujanja kulture darovanja. Predstavljeni novičarski zapisi najprej apelirajo na posameznikovo dolžnost darovanja revnim, po drugi strani pa jim dajo vedeti, da bodo njihova dejanja vedno primerno obeležena. V naslednjih letih so bile med bralce časopisa provincialnega glavnega mesta posredovane številne notice o osebni dobrodelnosti. Med drugim tudi novica o bogati dediščini neke kuharice, ki je menda zapustila 14 200 goldinarjev zapuščine in jih namenila zgolj v dobrodelne namene (in pias causas) ter za maše in revne sorodnike.⁷¹ Ko so sorodniki prek sodišča poskušali doseči razveljavitev oporoke, je sodišče presodilo zgolj, da bo denar dobil ubožni inštitut. Zopet je šlo za novico, ki je odražala splošne probleme, povezane z izvrševanjem tovrstnih zapuščin, ki so jih sorodniki vedno znova poskušali razveljaviti.

Poseben primer pomembnosti propagande župnijskih ubožnih inštitutov med uradniki predstavlja novica o ustanovitvi ubožnega inštituta v Idriji. Kot pomembno rudarsko središče je Idrija zaposlovala tudi nekaj uradništva, ki je sodilo v krog razsvetljske kranjske elite in jih je treba prištevati tudi med bralce nemškega Laibacher Zeitunga. Že enajst dni po ustanovitvi fonda v Idriji se je o tem pojavila notica tudi v ljubljanskem časopisu. Poleg slovesnosti je bilo za vse potencialne darovalce izredno pomembno tudi spodbujanje moralnih dolžnosti prek drugih v zgodnjenovoveški družbi običajnih sredstev komuniciranja. Zato so pri dveh mašah poskrbeli za primerne pridigarja v nemškem in slovenskem jeziku. Na teološko prvine, da dobra dela slavijo Boga, so vse prisotne opozorili tudi s pesmijo »*Dich Gott loben wir*«, ki je sledila kot vrhunec religioznega dela slovesnosti in ki je bila seveda tudi posebej izpostavljena v časopisni notici. Tekst je imel zelo močan propagandni učinek. Tudi nadaljevanje scenarija ustanovitvene slovesnosti, ko se je »pozabljen človečnost« po letih »suše« znašla v ospredju,⁷² kot so čustveno nagovarjali bralce, je bilo »veličastno«. In ceremonial je potekal skorajda po črki navodil iz obeh prvih propagandnih tekstov in podobnih slovesnosti, o katerih so se lokalni uradniki poučili tudi v Laibacher Zeitung. Vsi, ki so se namreč prištevati med ugledne prebivalce Idrije, so namreč nastopili v vlogi dobrotnikov. Kot lakaji so pogostili 42 revežev.⁷³ Opis so končali z vzhicnim stavkom: »*Prizor, ki ga je mogoče samo občutiti, ne pa tudi opisati.*«⁷⁴ Ustanovitveni ceremonial se je zaključil z večerno gledališko predstavo. Komedijsko so v Idriji pripravili učenci (mladi), v igri je nastopala tudi »profesionalna igralka«.⁷⁵ Pri prepričevanju javnosti o pomenu ubožnega inštituta

71 Laibacher Zeitung, 15. 3. 1787.

72 Laibacher Zeitung, 26. 10. 1786.

73 Podobne besede so uporabili tudi v prvem poročilu o ubožnem inštitutu, kar samo potrjuje domnevi, da so omenjene tekste dobro poznali bodisi pisci člankov, po katerih so se zgledovali novičarji na Slovenskem, ali pa so omenjeno poročilo tudi sami prebrali (prim. Erste, str. 45).

74 Laibacher Zeitung, 21. 12. 1786.

75 Laibacher Zeitung, 21. 12. 1786.

so se v tem okolju poslužili tako starih sredstev komuniciranja s ceremonialom, ki je v številnih elementih povezan z religioznimi praksami, kot novih prvin, ki so se veliko bolj povezovale z novim meščanskim načinom življenja in preživljanja prostega časa, med katerimi sta osrednjo vlogo igrala gledališče in časopisje.

Poleg teh novih razsvetljenjskih prijemov se pri uvajanju in delovanju ubožnih inštitutov ohranjajo tudi stare metode, zlasti v religiozni sferi, kjer je pomembno nagovarjanje duhovščine, zlasti v obliki pridig in s poudarjanjem dobrodelnosti v določenih delih cerkvenega koledarja. Pomembne so bile predvsem pridige, ki so bile kot splošni priročnik lokalni duhovščini natisnjene v posebnih brošurah.⁷⁶ Poleg pridige je pomembno vlogo igral tudi verski ceremonial oziroma ceremonialno obdarovanje revežev, ki je bilo vključeno v cerkveni koledar. Buquoy se je v ideji izkazovanja dobrodelnosti zelo opiral na stare religiozne prakse, v mentalitetni okvir katerih se je poskušala umestiti nova organizacija. Model je torej še vedno slonel na religioznih temeljih in načinu ureditve organizacije laikov, utemeljene v kanonskem pravu – verskih bratovščin. Pomemben del delovanja bratovščin je bil povezan s točno določenimi ceremoniali z mnogimi dobrodelnimi elementi, ki so sodili zraven: praznovanja ob godu zavetnika, ki so bila povezana z javnimi pogostitvami revežev, ter maše zadušnice za člane bratovščine. Zato je v drugi propagandni brošuri namenjene precej pozornosti ravno ceremonialom, ki so povezani tako z zbiranjem denarja kot s promocijo dobrodelnežev, a tudi z načini razdeljevanja ubožne oskrbe. V propagandnih brošurah je bila posebna pozornost namenjena tudi prizadevanju ustanovitelja, da bo novo ustanovo potrdil tudi papež. Kot je leta 1781 priznal papež Pij VI., je gibanje postalo znano kot *Bratovščina dejavne ljubezni do bližnjega*. V prvem izmed obeh tekstov je ustanovitelj celo apeliral na monarhinjo, da formalno potrdi društvo, prav tako se mu je zdelo izredno pomembno, da ima kot iniciator primerne podpornike med najuglednejšimi ljudmi v družbi. V propagandnih tiskih so izpostavili zlasti duhovščino.⁷⁷ Pri slovesni maši v Königgrazu (Hradec Králové) s češko pridigo so bili poleg članov, katerih darove so slovesno vpisovali v posebno knjigo, navzoči tudi vsi prejemniki darov. Ceremonial je nastopal tako v funkciji propagande kot utrjevanja skupnosti dobrodelnežev in njihove promocije. Bil pa je tudi motivacijsko sredstvo za darovalce in način njihove promocije v javnosti. Za javno spodbujanje ceremonialov so poskrbeli tudi s posebnimi slovesnostmi

76 Za širjenje dobrodelnosti so na Dunaju vključili tudi meniške redove, ki so bili v družbi sprejeti kot redovi, ki skrbijo za oskrbo revnih. Tako je že leta 1783 izšla brošura meniha Josepha Daschpöckgruberja: *Predigt von den Absichten und Mitteln des neues Armeninstituts. Gehalten in der Stadtpfarrkirche der Franciskaner bey St. Hieronymus in Wien im Jahre 1783*. Wien, Schmidt, 1783, pa pridiga v škofijski cerkvi na Dunaju Josepha Schnellerja: *Predigt von dem Beweggrunde und den Vorzügen des neuen Armeninstitutes gehalten zu Wien auf der hohen Metropolitankirche bey dem heil. Stephan am 11. Sonntage nach Pfingsten im Jahre 1783*.

77 *Erste*, str. 40–45.

ob praznikih bratovščine. Pogosto so se odvijali na posebnih oltarjih, ki so jih člani bratovščine financirali v posameznih cerkvah. Ob svojih družjenjih so nosili tudi slovesne obleke. Najbolj ugledni češki ustanovitelji in dobrotniki so se javno predstavili na letni slovesnosti, ki je bila organizirana na praznik Marijinega vnebovzetja, ki so ga praznovali 8. julija. Za zaveznika bratovščine so izbrali svetnika svojega ustanovitelja Janeza Nepomuka. V tekstih je združenje kot element družbenega prestiža promoviralo tudi zahtevo, da ima društvo častne člane.⁷⁸ Poleg teh je avtor navedel še druge prakse, ki so bile pomembne za baročno religioznost in so bile zato posledično ključne za učinkovito motivacijo posameznika. Prvi element je bila zavest o vzajemni solidarnosti. Ta solidarnost je temeljila zlasti na zagotovitvi, da bodo tudi posamezniki, ki so sami nastopali kot darovalci miloščine, dobili pomoč v primeru, ko bi jo potrebovali. Prav ta element naj bi v pridigah posebej izpostavljali duhovniki. V začetku so še predvidevali skupna srečanja obdarovanih z darovalci, ki naj bi služila skupni katarzi. Prav »nepogrešljivo samozadovoljstvo« naj bi bilo jamstvo za »nadaljnjo dejavno in vneto dobrodelnost do svojih siromašnih bratov.«⁷⁹ Prav tako so podpirali javne pogostitve, ki naj bi imele izredno močan čustveni naboj.⁸⁰

Drugi tradicionalni element propagande pa so bile osebne – simbolične prakse cesarja. Ko je leta 1784 Jožef II. obiskal Ljubljano, je v podpiranju svoje podobe kot podobe dobrega vladarja doniral denar za različne namene: med drugimi donacijami ga je namenil za revne v posameznih župnijah. Omenjena velikodušna gesta dokazuje, da je sugeriral, da se v glavnem mestu dežele uveljavi organizacija, ki jo je podpiral v državi. V letu 1791 so bralci prebrali tudi, da je cesar ubožnemu inštitutu daroval 4000 goldinarjev za potrebe zagotavljanja kuriva in druge potrebe, ki jih je pozimi zadovoljeval omenjeni ubožni sklad.⁸¹

TEORETIČNE POTEZE KULTURE OSEBNE DOBRODELNOSTI V 18. STOLETJU

Na podlagi proučevanja uvajanja ubožnih inštitutov in zlasti iz propagande ob njihovi ustanovitvi je mogoče izpeljati tudi povsem teoretične poteze kulture dobrodelnosti v 18. stoletju. Že v temeljnem delu o revščini se B. Geremek sicer zelo obrobno sprašuje tudi o motivih osebne dobrodelnosti. O tem, kako pomembna je bila osebna dobrodelnost za vzdržnost javnega sistema oskrbe revnih, pa se avtorji do nedavnega niso posebej spraševali. Vprašanje osebne dobrodelnosti se

78 Zweyte, str. 8–9.

79 Erste, str. 46.

80 Erste, str. 40–45.

81 Laibacher Zeitung, 23. 11. 1791.

je pojavljajo le kdaj pa kdaj ob robu raziskovanja epidemij in filantropične zavesti v 19. stoletju. Slabo poznavanje splošnih družbenih vzorcev kulture darovanja pa privede do precej površnih zaključkov, kot je npr. teorija Kudlickove, da je šlo pri objavljanju seznamov darovalcev za »nekakšno« tekmovalnost, in da je bilo vsekakor bolje prepustiti se usmiljenju kot primežu kolere.⁸² Moderno raziskovanje področja reševanja socialnih vprašanj, ki vključuje tudi ekonomske aspekte zagotavljanja javne oskrbe revnih, dokazuje, kako pomemben element javne socialne oskrbe so bile individualne dotacije. S to okoliščino pa je povezan tudi simbolični in ekonomski pomen, ki ga je imela individualna dobrodelnost v vsakdanu, in to ne samo v času kriz. Tako je še ljubljanski zdravnik Lipič v razdelku o moralnosti zapisal, da je v mestu treba pohvaliti odlično dobrodelno dejavnost.⁸³

V 18. stoletju lahko motive za dobrodelnost zagotovo razdelimo v dve temeljni skupini: 1. osebne in 2. družbeno pogojene motive. Vsekakor je bila dobrodelnost posameznika zmes obeh področij motivov, so pa določene okoliščine, kot so bile epidemije,⁸⁴ kolektivne nesreče in vojne,⁸⁵ postavljale veliko bolj neposredne zahteve po osebni dobrodelnosti, ki je bila pogosto povezana z željo po odkupu lastne duše, saj je bila grožnja smrti vseskozi prisotna. Po drugi strani pa so mestne oblasti zaradi kriz in zaradi povečanih finančnih potreb krvavo potrebovale dodatna finančna sredstva, ki so jih poskušale zagotoviti tako s prisilo (posebnimi patenti in zakoni) kot na »mehak« način, torej z nagovarjanjem in izrabljanjem vseh značilnosti kulture darovanja. Izkoriščale so tudi različne načine komunikacije, med katerimi so bili pomembni periodični časopisi kot posebni tiski, saj so ti ustvarjali posebno zamišljeno skupnost. Razširjeni so bili tudi drugi načini komunikacije – tako verbalna kot simbolična komunikacija (slike, gledališče, rituali). Družba 18. stoletja je bila namreč še vedno družba specifičnih komunikacijskih sredstev. Nagovarjale so tudi prek vizualnih upodobitev, ki so na eni strani opozarjale na prepovedi in na drugi strani spodbujale individualno dobrodelnost. Tudi obujanja ali gojenje kolektivnega spomina na krizne dogodke je bilo del strategij komunikacije za spodbujanje osebne dobrodelnosti.

Družbena odgovornost posameznika je bila tako pomembna, da lahko govorimo o kulturi darovanja, ki ima posebne individualne in kolektivno pogojene motive in prakse. Osebno pogojeni motivi temeljijo na krščansko-moralnih temeljih, na individualnem in kolektivnem čustvovanju in na recipročnosti

82 Zemon Davis, *The Gift in Sixteenth-Century France*. Algazi, Groebner, Jusse, *Negotiating the Gift*, Geremek, *Usmiljenje in vislice*, Kudlick, *Giving Is Deceiving*, str. 457–481. Krausman, *The Culture of Giving*; van Leeuwen, *The Logic of Charity*, Pullan, »Plague«, str. 101–123, Pullan, *Poverty and charity*.

83 Lipič, *Topografija*, str. 175.

84 Glej: Pullan. »Plague«, str. 101–123; Železnik, *Družbeno-zgodovinski*, str. 122–131.

85 Glej: Behringer, *Kulturelle Konsequenzen in Jakobowski-Tiessen, Um Himmels Willen*.

kulture darovanja. Značilnosti kulture darovanja so bile odvisne od prepleta najrazličnejših okoliščin: splošnih družbenih okoliščin, političnih dogodkov in družbenih praks ter mentalitetnega okvira družbe in posameznika. Glavni individualni motivi so tudi: strah pred lastno revščino in bedo; verski motivi so bili povezani z idejo odkupa posameznikove duše; pomemben osebni element pa je bila tudi možnost družbenega vzpona, ki je bil pomemben zlasti za mlade ljudi iz nižjih družbenih slojev in za nove uradnike. Skladno z vlogo daru v družbi je družbeno vidno darovanje pomenilo utrjevanje ugleda posameznika in rodbine, prinašalo je družbeni prestiž.

Poleg tovrstnih motivov so za spodbujanje posameznikove dobrotelosti pomembne tudi druge okoliščine. Med temi igrajo najpomembnejšo vlogo čustva. Individualni in kolektivni strah sprožata dobrotelost, ki je do določene meje spontana. Pogosto se dobrotelost sproža tudi z občutkom sočutja, ki so ga deležne predvsem tipične skupine prebivalstva. Občutek sočutja je zelo izpostavljen tudi pri dobrotelosti v času kolektivnih nesreč (vojn, epidemij in nesreč). Še v 19. stoletju je nezmožen in javne podpore potreben segment prebivalstva predstavljal klasični trojček socialnih in starostnih skupin: otroke, ostarele in ženske.⁸⁶ Tudi načini oziroma družbene zahteve solidarnosti do teh družbenih skupin so bile drugačne. Medtem ko je bila solidarnost do starih predstavljena kot del družinske solidarnosti in medgeneracijske solidarnosti, predstavljala je namreč odgovornost mladih do starih oziroma zahvale delodajalcev za delo, je bila solidarnost do otrok veliko bolj povezana s čustvi usmiljenja do nemočnih. Nekoliko bolj prikrita, a še vedno opazna pa je bila tudi solidarnost znotraj posamezne družbene skupine, zlasti med višji družbenimi sloji. V etično mešanih okoljih pa je javna dobrotelost pomenila tudi element notranje kohezije posamezne etične skupine. Pri obeh načinih solidarnosti pa je bila v ospredju tudi recipročnost podpore.

Med najpomembnejše družbeno pogojene motive zagotovo sodi zagotavljanje socialnega miru in utrjevanje socialnih hierarhij. Dobrotelost je bila pomembna tudi v politični ideologiji utrjevanja oblasti monarha, saj so tega predstavljali kot očeta podložnikov – tistega, ki zna rigorozno kaznovati, a tudi kot milostnega, torej tistega, ki prvi priskoči na pomoč.

Dobrotelost pa skozi moralo sedmih del usmiljenja že od srednjega veka naprej predstavlja tudi družbeno odgovornost – seveda tistih, ki nekaj imajo, da od svojega bogastva prispevajo nekaj za tiste, ki nimajo ničesar. Posebej prihaja družbena odgovornost do izraza tudi v času kriz: kuge, vojn, naravnih nesreč in

⁸⁶ V leksikonu novega veka se sicer brez posebne razlage pojavljajo kot samostojni pojmi – otroška revščina, revščina v starosti in revščina žensk. Prim.: *Enzyklopädie der Neuzeit, gesla Frauenarmut, Altersarmut, Kinderarmut* (ter tudi posebno monografijo H. Bräuerja, *Kinderbettel*) in še posebej geslo *Altersversorgung*.

drugih nalezljivih bolezni. Takrat se posebej spodbuja donacije posameznikov, tradicionalno pa kot avtoriteta, ki nagovarja dobrodelnost, nastopa duhovščina. Še posebej se družbena odgovornost spodbuja prek ustanovitve župnijskih ubožnih inštitutov. Ko ubožne prispevke pobira someščan, že stik z njim pomeni podzavestno prisilo, ki spodbuja posameznika k darovanju.

Zahteva po družbeni solidarnosti se je zagotovo v družbi ponotranjila tudi kot del procesa civiliziranja družbe (Elias) in družbenega discipliniranja (Oestreich). Preko šolskega sistema se je v 18. stoletju družbeno odgovornost posamezniku privzgajajo že v otroštvu, da bi tako otroci tovrstne ideje čim prej ponotranjili. V *Laibacher Zeitung* se tako leta 1784 pojavi pismo »popotnika iz Češke«, ki je zelo izčrpno opisalo dejanja mladih fantov v trivialki, ki naj bi jih učitelj skladno z razsvetljskimi idejami o zahtevi po ljubezni do bližnjega spodbujal k osebni dobrodelnosti in pravi krščanski usmiljenosti tako, da jim je prebiral prošnjo meščanov mesta, ki ga je prizadela nesreča. Te zgodbe so mladeniče tako ganile, da so za nesrečne reveže darovali vse svoje prihranke, ki so jih dobili za opravljanje ministrantske službe.⁸⁷ Družbeno odgovornost se spodbuja, že skoraj prisili, s posebnimi patenti, ki so v zgodnjem novem veku veliko pogostejši v času kriz. V času eksistenčnih kriz, vojn in epidemij se izdajajo posebni redi, ki spodbujajo ubožne prispevke. Zahteva po spodbujanju dobrodelnosti prihaja tudi v drugačne normativne akte: v Trstu so v osnutku policijskega reda leta 1753 zapisali tudi navodilo policijskim uradnikom, ki naj bi spodbujali notarje, ti pa svoje stranke, ki pri njih sklepajo oporoke, da v svoje oporoke vključijo tudi dotacije revežem.⁸⁸ Družbena odgovornost se v zgodnjem novem veku ponotranja s pomočjo ritualov. Določeni religiozni prazniki, med njimi božič, novo leto, post, veliki teden, prvi november spodbujajo osebno dobrodelnost. Med ceremonialne načine spodbujanja dobrodelnosti sodijo tudi darovi ob žetvi, trgatvi in pobiranju drugih pridelkov, ob prodaji premoženja in sklenjenih kupčijah. Ceremonialno darovanje, ki opozarja tudi na pomembnost recipročnosti darovanja, predstavljajo rituali prehoda: obdarovanja so sestavni del ritualov ob krstu, poroki, smrti. Darežljivost predstavlja srečo in blagor, trdosrčnost in skopost pa prinašata nesrečo.

Osebna dobrodelnost je bila povezana tudi s strahom pred lastno nesrečno, ki jo lahko prinesejo jezni berači, ki so v družbi začetka 18. stoletja pogosto povezani z magičnimi sposobnostmi. Jeza beračev, ki kljub premožnosti hiše niso dobili primerne podpore, je bila v družbenemu imaginariju potencialni vzrok za morebiten požar, lahko pa bi nad hišo priklicali tudi kakšno drugo nesrečo (npr. krajo) in bolezen. Tudi zaradi tega je v 18. stoletju kriminalizacija določenih praks

⁸⁷ *Laibacher Zeitung*, št. 38.

⁸⁸ AST, Intendenza Commerciale, b. 189, Magistrato di Trieste: proposte di riforma, 1753–1758.

revnih – javnega beraštva dosegla enega od vrhuncev, kar je posledično pomenilo tudi rigorozno ločevanje med »pravimi« reveži in prevarantskimi javnimi berači, in zahtevo, da je treba to nadlogo izbrisati z obličja zemlje. Kriminalizacija prevarantskega beračenja je dosegla višek. Kolektivni strahovi pred nevarnimi berači in nujnost njihovega preganjanja so predstavljali pomemben del retorike ubožnih inštitutov. Bralca so večkrat spomnili, kako grozljivo so berači poplačali izmikanje obdarovanju. Posegli so na področje kolektivnih strahov in na podobo berača kot povzročitelja najrazličnejših nesreč, ki so se tipsko pojavljale v številnih patentih, ki so zadevali javno varnost. Med tovrstnimi tipskimi prikazi v analiziranih tekstih je bilo na primer opozarjanje na povečanje števila kraj na podeželju poleti, ko so morali kmetje opraviti večino del ob spravilu svoje letine,⁸⁹ ko so hiše ostale nezaščitene pred tujimi prišelki, zlasti berači.

Enako pomemben motiv posameznikove dobrodelnosti temelji na individualnem eksistenčnem strahu pred lastno revščino, ki je v vseh družbenih skupinah povezana s strahom pred nepredvidljivostjo življenja in povsod prisotnimi boleznimi ter smrtjo na eni strani in strahom pred staranjem, boleznijo in pojemanjem življenjskih moči na drugi strani, torej z imaginarijem,⁹⁰ ki bistveno zaznamuje odnos do starosti in ki je ključen tudi pri spodbujanju dobrodelnosti.

Posebej izpostavljen motiv osebne dobrodelnosti v 18. stoletju še vedno predstavlja odkup duše in moralno življenje skladno s krščansko doktrino, utemeljeno na sedmih delih usmiljenja. Dediščina te stoletne krščanske tradicije ostaja torej prisotna tudi v 18. stoletju. Avtoriteta, ki je posebej nagovarjala ta motiv darovanja, pa je vseskozi ostajala duhovščina. Eno večjih sprememb v načinih izražanja osebne dobrodelnosti pomeni obveznost darovanja na javnih prireditvah, ki jih na Slovenskem najprej zasledimo na gledaliških predstavah. Vsaj na tem področju je pomembno vlogo odigrala država in njen birokratski aparat, ki je zlasti v časopisju kot mediju ustvarjanja javnega mnenja in tudi kot medij ustvarjanja zamišljene skupnosti posebej spodbujala osebno dobrodelnost.

Za propagando osebne in tudi anonimne dobrodelnosti, ki se skupaj z novimi ustanovami do določene meje prestavi v sfero naravnega prava, je najbolj pomemben osebni angažma tistih, ki so v oskrbo revnih neposredno vpleteni. Ko so mestne oblasti v Ljubljani leta 1791 nujno potrebovale dodaten priliv sredstev, se je na »človekoljubno javnost« naslovljeno »nujno« prošnjo podpisal Joseph Alborgeti, ki se je označil kot človek, ki »mu je že več let zaupana oskrba revnih«. Z uporabo baročno okrašenih, čustveno nabitih in solzavih povedi je poskušal vzbuditi čustva, zlasti sočutje, družbeno odgovornost in dobrodelnost svojih someščanov:

⁸⁹ Zweyte, 24–25.

⁹⁰ Tu se sklicujem na temeljna dela o smrti, bolezni in staranju: Borscheid, *Geschichte des Alters*. 16.–18. Jahrhundert.

»Če se pri tej razširjeni bedi vsak samo enkrat ozre po tistem razredu naših soljudi, ki so v vseh ozirih potrebni, ki jih bremenijo bolezni in tudi tegobe, ki ležijo brez vsake pomoči, ki se niso sposobni varovati pred tem mrazom, potem se mu izriše pred očmi podoba največje bede in se mu utrne solza.«⁹¹

Dobrodelnost je bila tudi pomemben element utrjevanja družbenega prestiža. Predvideni način reguliranih nabirk denarja je torej trčil ob stoletja utečene prakse in rituale darovanja, ki so pomenili tudi osebno promocijo donatorja in njegove rodbine. Tisti, ki je daroval, je bil v družbi ugledna in sprejeta osebnost. Zato je bilo obdarovanje s strani plemstva in tudi novega meščanstva tako pogosto. Deloma je seveda takšne prakse spodbujal tudi cesar, ki je v kulturi darovanja videl pomemben element utrjevanja podobe očeta podložnikov in utrjevanja lastne oblasti. Ta je izhajala iz splošne povezanosti komuniciranja vladarja s podložniki prek kulture darovanja.⁹²

Enega od problemov koncepta nove ustanove je zagotovo predstavljala vloga donatorja in prilagajanje sistema ubožne oskrbe logiki kulture darovanja. Problem je bil še toliko večji, ker je osnovna ideja ureditve ubožnega inštituta delno postavljala donatorja v anonimnost. Zlasti, ko se je baročna religioznost, iz katere je zrasel omenjeni ubožni inštitut, v času Jožefa II. umaknila v ozadje, predvsem z odpravo verskih bratovščin. Prav zato je bila objava darovalcev nekaj, kar je bilo pričakovano in kar je dodatno spodbujalo dobrodelnost, kot je omenil Joseph Alborgeti: »worüber jedermanne die genaueste Rechnung hievon durch öffentliche Blätter kund gemacht werden wird.«⁹³ Prav javna reprezentacija osebne dobrodelnosti je kljub spremembam v smeri izgradnje systemske oskrbe ostajala dejanje prestiža in posameznikovega položaja v družbi. Kolektivni spomin na pomembne donatorje se je moral neprestano obnavljati in negovati. Tudi v Ljubljani je pomemben del nagovarjanja k donacijam, zlasti ko jih je mesto nujno potrebovalo, pomenilo zagotovilo, da bodo dobrotniki javno objavljeni. Javni sezname dobrotnikov za 18. stoletje so se sicer v mestu ob Ljublanici izgubili. Pomen javne zahvale v družbi najbolj uglednih posameznikov je bil recimo dodan natisnjenemu, javni objavi namenjenemu patentu o obnovitvi ubožnega inštituta v Trstu v letu 1819.⁹⁴ Sredi 19. stoletja pa je podobno brošuro dobrotnikov ubožnega inštituta v tem pristaniškem mestu izdalo podjetje Lyod.⁹⁵ Javnosti je

⁹¹ ZAL, Reg. I, šk. 65, p. 511, 24. 1. 1799.

⁹² Prim. Zemon Davis, *Negotiating the gift*.

⁹³ ZAL, Reg. I, šk. 65, p. 511, 24. 1. 1799.

⁹⁴ *Pubblicazione a norma dell'articolo*.

⁹⁵ Ta tisk je nosil naslov: Cenni storici intorno all'Istituto generale dei poveri in Trieste dall'epoca della sua prima fondazione fino a tutto il 1858 epoca del suo passaggio sotto la Direzione generale di pubblica beneficenza ora istituita: si uniscono le necrologie de' distinti suoi benefattori nonchè le onoreficenze da esso statuite in memoria degli stessi e le regole fondamentali in tale riguardo adottate. Trieste: Lloyd austriaco, 1859.

marsikateri donator sporočal tudi, da je njegovo premoženje dovolj veliko, da lahko poleg sorodnikov in uslužbencev, do katerih so ga vezale posebne vezi, ki so se utrjevale tudi s samimi akti darovanja, obdaruje tudi tujce, ki bodo molili za njegov dušni mir. Ubožni inštituti so sicer birokratsko predvidevali, da se v posebnih registrih vodijo sezname vseh donatorjev, ki svoje darove neposredno izročijo ubožnemu očetu, ampak to se ni vedno izvajalo in tudi takšni sezname so se praviloma izgubili.

Na pomen osebne dobroteljskega za posameznika in rodbino opozarja tudi neuspeli reformni poskus, ki je bil izdan skupaj z ukazom po ustanovitvi ubožnih inštitutov. To je bila nekakšna prepoved samostojnega upravljanja osebnih donacij, zlasti oporočnih donacij. Oporočitelje je namreč varovalo civilno pravo. Mnoga volila so skladno z željo oporočitelja neposredno razdelili med reveže. In to kljub temu, da so v normativnih aktih sprva predvidevali, da jih bodo vključili v glavnico ubožnih inštitutov. V sistem se je sicer vrinila »razlika«, da so neposredno podporo prejeli zlasti ljudje, ki so bili med podporniki omenjenega inštituta. Kljub drugačni zakonodaji se je ohranilo popolno »spoštovanje volje oporočitelja«, torej natančnega izpolnjevanja oporočnih oziroma ustanovnih pogojev, kar je privedlo do ustanavljanja vedno novih fondov za različne oblike podpore revnim, centralizacija ubožne podpore pa je tako do določene meje ostala na polovici poti. Vedno bolj birokratizirana država je sicer z vsemi sredstvi poskušala uvesti nov sistem oskrbe revnih, kar se je večkrat precej zavleklo.⁹⁶

96 Župnijski ubožni inštituti so ostali v »rokah« župnij do leta 1849, ko je prvi občinski zakon v delokrogu novoustanovljenih občin predvidel tudi oskrbo revnih. A šele poseben deželnozborski zakon iz leta 1882 je ukinil župnijske ubožne inštitute in dokončno prenesel njihovo premoženje v delokrog občin. V skoraj stoletnem obstoju je premoženje ljubljanskega ubožnega inštituta znašalo kar 217 000 goldinarjev. V letu ukinitve so na Kranjskem evidentirali vsaj 142 (župnijskih) ubožnih inštitutov, ki so imeli za 323 920 goldinarjev premoženja. Ker so poročila iz nekaterih upravnih enot manjkala, je bil avtor mnenja, da je morala glavnica znašati okoli 400 000 goldinarjev (Radics, *Die Wohltätigkeit*, str. 51). Veliko manj sprememb se je zgodilo med prejemniki ubožne oskrbe. Kljub rasti prebivalstva v mestu so leta 1880 v Ljubljani podpirali približno enako število revežev kot v prvem letu obstoja omenjenega fonda (okoli 340). V Ljubljani je bilo leta 1880 26.284 prebivalcev (Studen, Stanovati, str. 17), medtem ko jih je bilo okoli leta 1800 približno 10.000 (Radics, *Die Wohltätigkeit*, str. 48).

VIRI IN LITERATURA

Algazi, Gadi, Groebner, Valentin, Jusse, Bernhard. *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte).

Anžič, Sonja. Ubožni inštitut v Ljubljani, *Kronika*, 42, 1994, številka 3, str. 6–11.

Anžič, Sonja. *Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*, Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2002.

Das Armeninstitut, ein Gelegenheitsstück in 3. Aufz., Wien, 1785.

Außführliche relation, und Ordnung, wie und wasgestalten auff Hrw Kais. M. ergangenen Befels, durch einem Comission die Bettler beschrieben, enominiert auf was Weis die Wurdige Arar Versorgt und verpflegt werden. Wien: Bey Leopold Voigt, 1695.

Behringer, Wolfgang. Die Krise von 1570. Ein Beitrag zur Krisengeschichte der Neuzeit. V: Manfred Jakubowski-Tiessen (ur.). *Um Himmels Willen. Religion in Krisenzeiten*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, str. 53–156.

Behringer, Wolfgang (ur.). *Kulturelle Konsequenzen der 'Kleinen Eiszeit'*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.

Bodi, Leslie. *Tauwetter in Wien: zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795*. 2., erw. Aufl. Wien: Böhlau, 1995.

Borscheid, Peter. *Geschichte des Alters. [Bd.I:] 16–18. Jahrhundert*, Münster: Coppenrath, 1987.

Brázdil, Rudolf, Valásek, Hubert, Luterbacher, Jürg, Macková, Jarmila. Die Hungerjahre 1770–1772 in den böhmischen Ländern. Verlauf, meteorologische Ursachen und Auswirkungen, *ÖZG*, 12/2001, št. 2, str. 34–76.

Bräuer, Helmut. »und hat seithero gebetlet«: Bettler und Bettelwesen in Wien und Niederösterreich während der Zeit Kaiser Leopolds I. Wien: Böhlau, 1996.

Bräuer, Helmut. *Kinderbettel und Bettelkinder Mitteleuropas zwischen 1500 und 1800. Beobachtungen – Thesen – Anregungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010.

Bruckmüller, Ernst. *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien; München: Herold, 1985.

Buquoy, Margareth. Die Armen auf dem Lande im späten 18. und 19. Jahrhundert. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur*, 1985, str. 37–78.

Cavallo, Sandra. The motivations of benefactors. An overview of approaches to the study of charity. V: Barry, Jonathan, *Medicine and charity before the welfare state*, London [u.a.] : Routledge, 1991, str. 47–62.

Cenni storici intorno all'Istituto generale dei poveri in Trieste dall'epoca della sua prima fondazione fino a tutto il 1858 epoca del suo passaggio sotto la Direzione

generale di pubblica beneficenza ora istituita: si uniscono le necrologie de' distinti suoi benefattori nonchè le onoreficenze da esso statuite in memoria degli stessi e le regole fondamentali in tale riguardo adottate. Trieste: Lloyd austriaco, 1859.

Cigoi, Alojzij. *Das soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Gurk [Herzogthum Kärnten]*. Wien: [s.n.], 1896.

Cremeri, Benedict-Dominic-Anton. *Das Armeninstitut*, ein Gelegenheitsstück in 3 Aufz.

Čeč, Dragica. *Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2008.

Enzyklopädie der Neuzeit, J.B.Metzler, 2005-.

Esatto ragguaglio dell'istituto dei poveri eretto nel 1779 nelle terre del signor Conte di Buquoy in Boemia. Vienna, 1784.

Feldbauer, Peter. *Kinderelend in Wien. Von der Armenkinderpflege zur Jugendfürsorge 17.-19. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1980.

Gebhardt, Helmut. *Die Grazer Polizei 1786–1850: ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Sicherheitswesens im aufgeklärten Absolutismus und im Vormärz*. Graz: Leykam-Verlag, 1992.

Geremek, Bronislaw. *Usmiljenje in vislice: zgodovina revščine in milosrčnosti*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 1996.

Golec, Boris. »Le tega je uržoh Jožef cesar ta, Bog dej, de bi biu skorej en drugi ...«: (Ne)znano slovensko pesništvo od smrti Marije Terezije do dunajskega kongresa. *Zgodovina za vse*, 7, št. 1, str. 19–46.

Grell, Ole Peter, Cunningham, Andrew, Roeck, Bernd. *Health care and poor relief in 18th and 19th century southern Europe*, Farnham: Ashgate Publishing, 2005.

Gruden, Josip. *Das soziale Wirken der katholischen Kirche in Österreich. Band IV. Heft I. Diözese Laibach*. Ljubljana: Verlag der Leo-Gesellschaft in Wien, 1906.

Hahn, Sylvia, Lobner, Nadja, Sedmak, Clemens (ur.). *Armut in Europa 1500–2000*. Innsbruck - Wien - Bozen: Studienverlag. Reihe Querschnitte, 2009.

Hunecke, Volker. Überlegungen zur Geschichte der Armut im vorindustriellen Europa. V: *Geschichte und Gesellschaft*, 9, 1983, str. 480–512.

Istruzioni per i signori curati, padri de'poveri, e computisti impiegati nell'Istituto della Unione per Amore del Prossimo. Trieste: dalla ces. reg. privilegiata stamperia governiale, 1785.

Justi, Jochann Heinrich Gottlob von. *Gesammtliche politische Gesammtliche politische und Finanzschriften über wichtige Gegenstände der Staatskünst, der Kriegswissenschaften und des Cammeral. und Finanzwesens*. Kopenhagen, Leipzig: In der Rothenischen Buchf., 1761.

Jütte, Robert. Klimabedingte Teuerungen und Hungersnöte, Bettelverbote und Armenfürsorge als Krisenmanagement V, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 212, 2005.

Jütte, Robert. Bettelschube der frühen Neuzeit. V: Andreas Festrich (ur.), *Ausweisung und Deportation. Formen der Zwangsmigration in der Geschichte*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995, str. 61–71.

Jütte, Robert. *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University press, 1993.

Krünitz, Johann Georg. *Oeconomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Land- Haus- und Staats-Wirthschaft, in alphabetischer Ordnung*, 1772.

Kudlick, Catherine J. Giving Is Deceiving: Cholera, Charity and the Quest for Authority in 1832.« V: *French. Historical Studies* 18, št. 2, 1993, str. 457–481.

Krausman, Ben Amos, Ilana. *The Culture of Giving: Informal Support and Gift-Exchange in Early Modern England*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Kühberger, Christoph, Sedmak, Clemens (ur.). *Aktuelle Tendenzen der Historischen Armutsforschung*. Wien: LIT Verlag, 2005.

Lipič, Fran Viljem. *Topografija c. kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike*. Ljubljana: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2003.

Ludvik, Dušan. *Nemško gledališče v Ljubljani do leta 1790*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1957.

Macartney, Carlile Aylmer. *The Habsburg empire: 1790–1918*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1968.

Marri, Maria, Lieber, Fabio. *Lodovico Antonio Muratori und Deutschland: Studien zur Kultur- und Geistesgeschichte der Frühaufklärung*. Frankfurt am Main; Wien: Lang 1997.

De Munck, Bert, Winter Anne. *Gated communities? regulating migration in early modern cities*. Farnham: Ashgate, cop. 2012.

Pubblicazione a norma dell'articolo 76. dell' organizzazione di quest'istituto generale de poveri, la direzione dell'istituto stesso, presento al pubblico la resa di conto dell' anno 1819. Come apparisce dal prospetto qui annesso. Trieste: Weis, 1819.

Pullan, Brian. 'Plague and Perceptions of the Poor in Early Modern Italy', V: Ranger, T., Pullan, Brian. *Poverty and charity: Europe, Italy, Venice, 1400–1700*, Aldershot: Variorum, 1994.

Rachholz, Elisabeth. *Zur Armenfürsorge der Stadt Wien von 1740 bis 1904. Von der privaten zur städtischen Fürsorge*, Diss. Wien, 1970.

Radics, Peter. *Die Wohltätigkeit in Krain unter den Herrschen aus dem Hause Habsburg: eine culturgeschichtliche Studie*. Wien: Österreichisch-Ungarischen Revue, 1898.

Riegg Ernst. Brandkatastrophen und stadtbürgerliche Identität. Die Wahrnehmung von Stadtbränden in der städtischen Chronistik, V: *Traverse*. Zeitschrift für Geschichte, 2003, 3, str. 130-143.

Riis, Thomas. Montesquieus Programm für den Wohlfahrtsstaat. V: Keller, Katrin, Viertel, Gabriele, Diesener, Gerald (ur.): *Stadt, Handwerk, Armut. Eine kommentierte Quellensammlung zur Geschichte der Frühen Neuzeit. Festschrift für Helmut Bräuer zum 70. Geburtstag*, Leipzig, 2008, str. 689-698.

Scheutz, Martin. Demand and charitable supply: Poverty and Poor Relief in Austria in the 18th and 19th centuries. V: Ole Peter Grell, Andrew Cunningham, Bernd Roeck, *Health care and poor relief in 18th and 19th century southern Europe*, Farnham: Ashgate Publishing, 2005, str. 52-95.

Schmid, Doris. *Von der »Klostertsuppe« zum »Essen auf Rädern«: zur institutionalisierten Essensversorgung der Armen und sozial Benachteiligten in der Stadt Graz im 19. und 20. Jahrhundert*. Graz: Verlag für die Technische Universität, 1993.

Schröcker, Brunhilde. *Armenpolitik in Österreich. Am Beispiel Wien und Niederösterreich*. Wien, 1982.

Slack, Peter (ur.). *Epidemics and ideas*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1995.

Slack, Peter. *Poverty and Policy in Tudor and Stuart England*. London: Longmans, 1988.

Stekl, Hannes. *Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser: 1671-1920: Institutionen zwischen Fürsorge u. Strafvollzug*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1978.

Stolleis, Michael. *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland Band 1: Reichspublizistik und Policeywissenschaft 1600 bis 1800*, München : Beck Verlag, 1988.

Studen, Andrej. *Stanoviti v Ljubljani. Ljubljana*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 1995.

Švobodný, Petr. Die Spitäler in Böhmen und Mähren im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. V: Scheutz, Martin, Sommerlechner, Andrea, Weigl, Herwig, Weiss, Alfred Stefan (Ur.): *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit* (Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 51). Wien, München, 2008, str. 351-380.

Uerlings, Herbert; Trauth, Nina; Clemens, Lukas. *Armut – Perspektiven in Kunst und Gesellschaft*, Darmstadt: Primus-Verlag, 2010.

Unterricht für den Armen-Vater des Bezirks, der Pfarren K.K. wie sich derselbe bey der Vereinigung aus Liebe des Nächsten, zu verhalten habe, Laibach: mit Egerschen Schriften, 1786.

van Dülmen, Richard. *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit. Bd. 1: Das Haus und seine Menschen. 16.–18. Jahrhundert.* München, 1999.

van Leeuwen, Marco H. D. *The Logic of Charity. Amsterdam, 1800–1850.* New York: Macmillan Press, 2000.

Valentinitsch, Helfried. Armenfürsorge im Herzogtum Steiermark im 18. Jahrhundert. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit, *Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark* 73, 1982, str. 93–114.

Veits-Falk, Sabine. Der Wandel des Begriffs Armut um 1800. Reflexionen anhand Salzburger Quellen. V: Kühberger, Christoph, Sedmak, Clemens, (ur.), *Aktuelle Tendenzen der Historischen Armutsforschung.* Wien : LIT Verlag, 2005, str. 15–44.

Verlautbarung des k.k. küstenländischen Guberniums. Ueber die Einführung des Haupt-Armen-Instituts in Triest (Jahr 1818). Pubblicazione dell'Imp. Reg. Governo del Litorale. Risguardante l'Instituto generale dei poveri in Trieste, 1818.

Vocelka, Karl. *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat (Geschichte Österreichs 1699–1815),* Wien 2001.

Walter, Friedrich. *Die Theresianische Staatsreform von 1749,* München: Oldenbourg, 1958.

Walter, Friedrich. *Die österreichische Zentralverwaltung, II. Abteilung : von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749-1848). 1. Band, 1. Halbband, Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740-1780),* Wien, 1938.

Weber, Adolf. *Armenwesen und Armenfürsorge. Einführung in die soziale Hilfsarbeit.* Leipzig: G. J. Göschen, 1907.

Weiß, Karl. *Geschichte der öffentlichen Anstalten, Fonde und Stiftungen für Armenversorgung.* Wien, 1867.

Weiss, Alfred Stefan. ... schlechter als ein Hund verpflogen ...“. Organisation, Alltag und Leben. Kleinstädtische und ländliche Hospitäler der Frühen Neuzeit in den Herzogtümern Kärnten und Steiermark. V: Ammerer, Gerhard, Schlenkrich, Elke, Veits – Falk, Sabine, Weiß, Alfred Stefan, (ur.). *Armut auf dem Lande. Mitteleuropa vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts.* Wien, Köln, Weinmar: Böhlau, 2010, str. 175–201.

Weiss Alfred Stefan. Die Spitalordnung/Instruktion für das Wiener Hofspital von 1551 und 1568 – Ferdinand I. als Spitalgründer. V: Scheutz, Martin,

Sommerlechner, Andrea, Weigl, Herwig, Weiss, Alfred Stefan (ur.). *Quellen zum europäischen Spitalwesen* (Quellenedition des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung 5, Wien, 2010, str. 299–349.

Weiß, Alfred Stefan. Österreichische Hospitäler in der Frühen Neuzeit als „kasernierter Raum“? Norm und Praxis. V: Ammerer, Gerhard u. a. (ur.): *Orte der Verwahrung. Die innere Organisation von Gefängnissen, Hospitälern und Klöstern seit dem Spätmittelalter* (Geschlossene Häuser. Historische Studien zu Zuchthäusern, Gefängnissen und anderen Institutionen der Verwahrung 1). Leipzig, 2010, str. 217–234.

Zemon Davis, Natalie. *The Gift in Sixteenth-Century France*. Madison: University of Wisconsin Press. 2000.

Zweyte Nachricht von dem Fortgange des Armeninstituts, welches auf den gräflich-Buquoischen Herrschaften in Böhmen im Jahr 1779 errichtet worden, Lienz 1782 (Spazierer, Bernhard).

Zuverlässige und ausführliche Nachricht von dem Armen-Institute, welches auf den gräflich Bouquoischen Herrschaften in Böhmen im Jahre 1779 errichtet worden. Prag, in der K. K. Normalschulbuchdruckerei, 1782.

Železnik, Urška. *Družbeno-zgodovinski vidiki epidemičnih bolezni: istrska izkušnja s kolero*: doktorska disertacija, Koper, 2010.